

KELENIK JÓZSEF

SZAKÁLLAS PUSKÁK XVI. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI INVENTÁRIUMOKBAN

A terminológia problémái

A XVI. század második fele történelmünknek olyan szakasza, melyben minden egyes apró erődítmény, palánk, illetve vár megtartása létfontosságú volt.

Tanulmányunk a XVI. századi magyar várak szakállas puskáinak bemutatásával, elemzésével igyekszik segítséget nyújtani a várháborúk történetének még pontosabb, még objektívabb értékeléséhez.

A kutatónak eddig is számos leltár állt rendelkezésére, melyek alapján képet alkothattunk váraink felszereltségéről, védelmi képességeiről. Az egyes összeírások következetlenségű szóhasználata azonban nemegyszer félreérthető, zavaros, ami pontatlan értékeléshez vezethet. Ezért tartottuk szükségesnek megkísérelni a szakállasok latin elnevezéseinek, terminológiájának felvázolását, tisztázását. Ennek során jó néhány olyan nehézséggel problémával, kerültünk szembe, amelyet a rendelkezésünkre álló források alapján csak hipotetikusán oldhattunk meg.

A további források feltárása tehát feltehetően módosítani fogja az általunk felvázolt képet.

1541-ben Buda elfoglalása után felgyorsult magánváraink királyi kézbe adása. A század második felére pedig már minden jelentősebb erősségben királyi helyőrség állomásozott,¹ miáltal a várak védelméről és felszereléséről való gondoskodás is az uralkodó, illetve a Haditanács feladatává vált. Nekik kellett tűzfegyverekkel és megfelelő mennyiségű lőszerrel ellátniuk a végeket.

Mivel erre a feladatra a korabeli magyar ipar nem, vagy csak korlátozott mértékben volt képes, a szükséges fegyverek és lőszernek többségét az osztrák örökös tartományokból és a Cseh Királyságból kellett beszerezni.²

Az országba érkező külföldi fegyverek elnevezései a növekvő létszámú zsoldos egységek, a német nyelvű katonai felső vezetés és adminisztráció közvetítésével a magyar tisztek és katonák körében is egyre ismertebbekké váltak.³ De szükség is volt erre, hiszen a tűzfegyverek tekintetében sokkal következetesebben használt német terminológia jóval pontosabban tudta kifejezni az egyes elnevezések tényleges tartalmát, mint a korabeli magyar, vagy latin nyelv.⁴

Mivel a XVI. században a kézi lőfegyverek története Európa-szerte lényegében azo-

1 Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541—1593. Bp., 1930. 35—36. o.

2 Szántó I.: i. m. 55. o.

3 Jászberény, 1594. A felhasznált levéltári források jelzetét l. a függelékben.

4 L. Baboosa, 1563; Pozsony, 1600; Sáros, 1557.

nosan alakul, a hazai viszonyok jobb megértése érdekében röviden át kell tekintenünk a fegyverterminológia fejlődésében mutatkozó általános tendenciákat.

Hogy a korai kézi lőfegyverek kielégítő hatásfokot érhessenek el — a lőpor még alacsony kémiai tisztasága miatt —, jelentős töltetre és úrméretre volt szükség.⁵ A nagyobb töltet erős csövet követelt meg, ami — tekintettel a korban előállított fémek minőségére — vastag falú, súlyos fegyvereket eredményezett.⁶ Annak érdekében, hogy ezek hatásosak, de még emberi erővel mozgathatóak maradjanak, csökkeníteni kellett a súlyukat. Mivel a cső teherbíró képességének az öntéstechnológia, a kalibernek pedig a lőpor minősége szabott szigorú határokat, a legkisebb hátránnyal járó megoldást a fegyvercső rövidítése jelenthette. Így a súly csökkent, de az úrméret, a lőportöltet nagysága változatlan maradt. Ennek következtében a visszalökő erő oly mértékben megnövekedett, hogy azt a lövész teste — fizikai károsodás veszélye nélkül — már nem foghatta föl.⁷ A lövéskor fellépő jelentős erő a fegyverek csövének alsó részén kiképzett nyúlvány segítségével igyekeztek csökkenteni.⁸ Német nyelvterületen ezt a korai kézilőfegyverek olyan fontos és jellegzetes részének tekintették, hogy magát a fegyvert is erről nevezték el Hakenbüsche-nek.⁹ A kifejezés e korai jelentését — értelemszerűen — a magyar szakállas, szakállas puská adja vissza a legpontosabban (l. az általunk megadott definíciót, 490—491. o.)

Jelentős súlyuk és a kitémasztás igénye miatt ezek a fegyverek még a várakhoz, erődített helyekhez kötődtek.¹⁰ De azok a XV. század második felében lejátszódó társadalmi és gazdasági változások, amelyek a lovagi hadviselés válságát és a gyalogság felemelkedését előidézték, a lőfegyverek fejlődésére is nagy hatást gyakoroltak.¹¹ A fellendülő vasipar és lőporgyártás fokozatosan lehetővé tette olyan könnyebb és jobb fegyverek készítését, amelyekkel a lövészek már feltámasztás nélkül tüzelhettek.¹² Ezekben a könnyű tűzfegyvereken már nem találhatjuk meg a visszalökést felfogó nyúlványt, a Hakent, ennek ellenére mégis Halbhakennek (félszakállasnak) nevezik őket.¹³ Erre az időszakra a Haken, Hakenbüchse szavak jelentése ugyanis erőteljesen kibővült. A kifejezésen eredetileg a tűzfegyverek egy bizonyos fajtáját, a szakállnyúlvánnyal (Hakennel) ellátott fegyvereket értették.¹⁴ Mivel a fejlődés kezdeti periódusában feltehetően ez volt a kézi lőfegyverek legismertebb, legelterjedtebb fajtája, ezek elnevezése vált egyben általános, összefoglaló névvé. A nyelv pedig minden újonnan megjelenő tűzfegyvert, amelyet a kézfegyverekhez sorolt, a már megszokott Haken, Hakenbüchse névvel illetett.¹⁵ Ezzel magyarázható, hogy

5 *Durdík, Jan—Mudra, Miroslav—Šada, Miroslav*: Alte Handfeuerwaffen. Prága, 1977. (A továbbiakban: *Durdík—Mudra—Šada*: Handfeuerwaffen) 15—16. o.

6 *Durdík—Mudra—Šada*: Handfeuerwaffen, 16. o.

7 *Pope, Dudley*: Feuerwaffen. Entwicklung und Geschichte. Bern und München, 1965. (A továbbiakban: *Pope*: Feuerwaffen) 53 o.; *The New Cambridge Modern History I—II*. Cambridge, 1968. (A továbbiakban: *Cambridge History*) 283. o.; *Müller, Heinrich*: Gewehre, Pistolen, Revolver. Leipzig, 1979. (A továbbiakban: *Müller*: Gewehre) 50. o.

8 *Pope*: Feuerwaffen, 55. o.; *Der Große Duden*. Band 7. Duden Etymologie Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Zürich, 1963. 244. o.; *Lezers, Matthias*: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1969. 79. o.; *Boeheim, Wendelin*: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. (A továbbiakban: *Boeheim*: Waffenkunde) 447—455. o.; *Wörterbuch zu deutschen Militärgeschichte I—II*. Berlin, 1985. (A továbbiakban: *Wörterbuch*, 1985.) I. 272. o.

9 *Schwarz, Herbert*: Gefechtsformen der Infanterie in Europa durch 800 Jahre. München, 1977. (A továbbiakban: *Schwarz*: Gefechtsformen) 116. o.; *Wörterbuch*, 1985. I. 272. o.; *Allgemeine Geschichte der Kriegskunst für die Zöglinge der K. K. Militär Academie*. Wiener Neustadt, é. n. 337. o.; *Brockhaus Konversations Lexikon*. Leipzig, Berlin und Wien 1894. (A továbbiakban: *Brockhaus' Lexikon*) VIII. 760. o.; *Poten, B.*: Handwörterbuch der gesamten Militärwissenschaften. Bielefeld—Leipzig, 1877. (A továbbiakban: *Poten*: Handwörterbuch) II. 242. o.

10 *Durdík—Mudra—Šada*: Handfeuerwaffen, 15. o.; *The Oxford English Dictionary I—XIII*. Oxford, 1961. (A továbbiakban: *OED*) 10. o.; *Weller, Joe*: Weapons and Tactics Hastings to Berlin. New York, 1966. (A továbbiakban: *Weller*: Weapons) 50. o.; *Cambridge History*, I. 283. o.

11 *Müller*: Gewehre, 20. o.

12 *Durdík—Mudra—Šada*: Handfeuerwaffen, 15. o.

13 *Brockhaus' Lexikon*. VIII. 760. o.; *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Rüstungen und Waffen aus fünf Jahrhunderten*. Wien, 1977. 102—103. o.; *Boeheim*: Waffenkunde, 455. o.; *Schwarz*: Gefechtsformen, 116. o.; *Essenwein*: Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Leipzig, 1872. (A továbbiakban: *Essenwein*: Quellen) 121. o.

14 *The Complete Encyclopedia of Arms and Weapons*. (Ed. *Tarassuk, Leonid* and *Blair, Claude*) London, 1982. (A továbbiakban: *Arms and Weapons*) 46—47. o.

15 *A Haken kifejezés korai megjelenésére* l. *Arms and Weapons*, 245. o.; *Stone, George C.*: A glossary of the Construction, Decoration and Use of Armor. New York, 1961. (A továbbiakban: *Stone*: Glossary) 256. o. Az elnevezés általános jellegére utal: *Poten*: Handbuch, 243. o. *A Haken mint az újonnan feltűnő kézi lőfegyverek elnevezése*: *Schwarz*: Gefechtsformen, 103. o.; *Brockhaus' Lexikon*, VIII. 760. o.

a XV. század második felétől megszorodó könnyű lőfegyverek is a Haken nevet viselik, jöllehet a névadó nyúlvány már hiányzik a csőről.¹⁶

A fentiek alapján a Haken, Hakenbüchse kifejezést tehát két különböző fegyverfajta — a valódi szakállasok és a könnyebb, ún. kézi puskák —, illetve, általános értelemben, minden fajta kézi tűzfegyver összefoglaló nevéként használták.

Az egyes jelentések súlya azonban idővel módosult. Úgy tűnik, hogy a könnyű, mezei harcokban is jól használható lőfegyverek számának emelkedésével, illetve a szakállasok jelentőségének csökkenésével a Haken kifejezés általános értelmű jelentése került előtérbe. Szükségessé vált tehát, hogy a várharokban még mindig fontos szerepet játszó valódi szakállasokat kiemeljék, elkülönítsék a gyalogsági lőfegyverek különböző fajtáitól.

Ezt a feladatot a nyelv a nagyobb kaliberre való utalással a doppel, doppelt jelző betoldásával oldotta meg. (Doppelhaken)¹⁷

A lőfegyverek terminológiájának fejlődése azonban nem maradt meg egy-egy nyelvterület határain belül. Erre utal a német Hakenbüchse elnevezés széles körű, szinte nemzetközi elterjedtsége is. Jöllehet a kifejezés vándorlása során az átvevő nyelvek fonetikai sajátosságaihoz alkalmazkodva változásokon ment keresztül¹⁸, német eredetéhez nem fér kétség.¹⁹

A középfelnémet Hakebüchse és a középalnémet Hakebusse feltehetőleg először a nyelvileg közel álló Flandriában jelent meg a haegbusse, hagbus alakokban.²⁰ Egyes kutatók úgy vélik, hogy innen Burgundiába került át, ahol a haquebusse (1475) haquebuse formát vette fel.²¹ Véleményünk szerint azonban nem lehetetlen, hogy a német birodalomba benyúló Burgundia a kifejezést közvetlenül a németből vette át.²²

A XV. századi Franciaországban az oda talán kétfelől is behatoló szó a harquebusche (1478), harquebuse alakban, illetve ezek különböző változataiban egyaránt megtalálható.²³ A kifejezés mai alakja (arquebus) azonban a szintén németből kölcsönzött olasz archibugio hatására jött létre.²⁴

Az olasz nyelvészek az archibugio, archibuso flamand-német származását elismerik, de nem tisztázták, hogyan került a kifejezés az olasz nyelvbe.²⁵

A kasztíliai nyelv etimológiai szótára szintén egyetért a flamand-német eredettel. Az arcabuz formában elterjedt kifejezést azonban közvetlenül a franciából átvettnek tartja.²⁶

A kontinenstől kissé elzárt Angliában is megjelenik a Hacbus (1484), Hakbus (1497), illetve hackbut stb. elnevezés.²⁷ A XVI. század folyamán pedig — a szó angliai történetében mindvégig megfigyelhető francia befolyás hatására — az arquebus, harquebus alakok honosodnak meg.²⁸

Mint látjuk, az eredeti német Hakenbüchse elnevezés és változatai egész Nyugat-Európában elterjedtek.

16 Arms and Weapons, 46. o.

17 Az 1577-es országos ésszeírás (jelzetét l. a 143. jegyzetnél) minden szakállast egységesen Doppelhakennek nevez. De a korábbi vagy későbbi évekből származó magyarországi leltárak is ezt a kifejezést használják.

18 A mai nyelvekben élő alakjaik: fr. arquebuse, ol. archibugio, sp. arcabuz, ang. arquebus.

19 OED 102. o.; Novak, Rudolf: Die französischen Waffennamen. Waffen und Kostümkunde. 1970. (A továbbiakban: Novak: Waffennamen) 73. o.; Brockhaus' Lexikon. I. 720. o.; Gamillscheg, Ernst: Etymologisches Wörterbuch der Französischen Sprache. Heidelberg, 1928. (A továbbiakban: Gamillscheg: Wörterbuch) 49. o.

20 OED 10. o.

21 Novak: Waffennamen, 73. o.

22 Goetz, Dorothea: Die Anfänge der Artillerie. Berlin, 1985. 43. o.

23 OED 10. o. és 102. o.

24 Novak: Waffennamen, 73. o.; Gamillscheg: Wörterbuch 49. o.

25 Battisti, Carlo—Alessio, Giovanni: Dizionario Etimologico Italiano I—V. Firenze, 1958. (A továbbiakban: Battisti—Alessio: Dizionario) I. 273. o.; Migliorini, Bruno—Duro, Aldo: Protuario Etimologico della Lingua Italiana. Torino, 1958. 36. o.

26 Corominas, J.: Diccionario Critico Etimologico de la Lengua Castellana I—IV. Bern, 1954. I. 250. o.

27 OED 102. o. és 10. o.

28 OED 10. o.

A kérdés csak az, hogy a különböző nyelvekbe behatoló kifejezés jelentése mennyiben változott, módosult?

A német nyelvterületen kialakult jelentésekkel már megismerkedtünk.

Az angol nyelv- és fegyvertörténeti munkák egyöntetű állítása szerint a harquebute, arquebuse stb. eredetileg a szakállnyúlvánnyal (with hook) ellátott nehezebb lőfegyvereket jelentette.²⁹ Angliában is a szakállasok lehettek az első kézi lőfegyverek.³⁰ A XV. század második felétől azonban a nagyobb számban megjelenő könnyebb lőfegyverek is átvették és továbbadták az arquebus elnevezést.³¹ Mivel a fegyvergyártás még a kézműipar szintjén állott, szinte minden fegyver egyedi darab volt. Az eltérő hosszúságú, űrméretű, formájú fegyvereknek oly nagy száma és annyi különféle fajtája viselte már az arquebus nevet, hogy jóformán tűzfegyver mivoltuk maradt egyetlen közös vonásuk. Ennek következtében az elnevezés eredeti jelentése a köztudatban elhalványult, és a kifejezést a kézi lőfegyverek általános szinonimájaként használták.³²

Az angolban használt arquebus „szakállas” jelentésének elhalását bizonyítja, hogy a XVI. század közepén a szakállnyúlvánnyal rendelkező fegyvereket hagbutis of crocke, harquebusses of croce-nak, horoggal, kampóval ellátott lőfegyvernek, azaz „szakállas szakállasnak” nevezték.³³

Mindenképp fel kell figyelni arra, hogy az angol és a német fegyverterminológia fejlődése fő vonalaiban megegyezik, jóllehet e két terület között sem közvetlen földrajzi, sem katonai, háborús érintkezés nem állt fenn. Mivel a Habsburg-birodalom német területei és a velük szoros állami-politikai kapcsolatban álló spanyol és itáliai területek között lehetséges és szükséges volt a fegyverzeti újítások átadása, feltételezhetjük, hogy a terminológiai fejlődés is közel azonos úton haladt.

Franciaország sem a szomszédság, sem a zsoldos hadszervezet sajátosságai miatt nem vonhatta ki magát a környezetében lejátszódó fejlődés hatásai alól. Megerősíti ezt, hogy az angol fegyverelnevezések nem jelentéktelen részén érződik a francia nyelv közvetítő hatása.³⁴

P. Sixl a kézi lőfegyverek fejlődéstörténetéről írott cikksorozatában közli egy 1468-ból származó olasz kéziratos forrás két rajzát. Az első képen, amely felirata szerint egy archibusot mutat be, egy szakállast, a másodikon egy ún. schioppit, könnyű kézpuskát láthatunk.³⁵

Az archibusot eredetileg szintén csak a szakállasok jelölésére használták.³⁶ Jelentése azonban hamarosan olyannyira kibővült, hogy egy, a XVI. század első feléből származó katonai szakmunka már szükségesnek tartja a különféle értelmező jelzők használatát az archibusok fajtáinak elkülönítéséhez.³⁷ Az olasz terminológia tehát ugyanazon a fejlettségi szinten mozgott, mint az angol, vagy a német.

De úgy tűnik, hogy a XVI. század első évtizedeire már Spanyolországban is olyan szinten állt a tűzfegyverek fejlődése, hogy az arcabuzanak kialakulhatott az általá-

29 Arms and Weapons, 245. o.; Blackmore, Howard: Guns and Rifles of the World. London, 1965. (A továbbiakban: Blackmore: Guns) 11. o.; Skeat, Walter: An Etymological Dictionary of the English Language. Oxford, 1963. (A továbbiakban: Skeat: Dictionary) 31. o.

30 OED 102. o.

31 Schwarz: Gefechtsformen, 103. o.; Rogers, C. B.: Weapons of the British Soldier. London, 1960. (A továbbiakban: Rogers: Weapons) 47—50. o.

32 Blackmore: Guns, 11. o.; Skeat: Dictionary, 31. o.

33 Blackmore: Guns, 11. o.; Skeat: Dictionary, 31. o.

34 OED 102. o. és OED II. 33. o.

35 Sixl, P.: Entwicklung und Gebrauch der Handfeuerwaffen. Zeitschrift für Historische Waffenkunde, 1897 (A továbbiakban: Sixl: Entwicklung) 277. o.; Meynert, Hermann: Geschichte des Kriegswesen und Heerverfassungen in Europa I—III. Wien, 1868. (A továbbiakban: Meynert: Geschichte) I. 414—415. o.

36 Battaglia, Salvatore: Grande Dizionario Della Lingua Italiana. h. n., 1961. (A továbbiakban: Battaglia: Dizionario) I. 620. o.

37 Battaglia: Dizionario, I. 620. o.

nos, gyűjtőnévi értelemben használt jelentése. Ebben az időszakban ugyanis a spanyol lövészkatonákat arcabuzerosnak nevezték, jóllehet nem szakállasokkal, hanem az escopette-nek nevezett könnyű kézipuskákkal voltak felszerelve.³⁸

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy a század első felére Európa nyugati felében elterjedt a többjelentésű, de minden nyelvben ugyanazokat a jelentéseket hordozó Hakenbüchse, arquebuse, archibugio stb. kifejezés. Mivel a szó jelentése a különböző nyelvekben azonos módon változott, talán feltehetjük, hogy e területeken a kézi lőfegyverek fejlődése is közel azonos ütemű és irányú volt.

Mint láttuk, az arquebuse-Hakenbüchsét több, lényegesen eltérő fegyver neveként is használták. A fejlődés egy bizonyos fokán túl pedig elengedhetetlenül szükségessé vált az egyes fegyverek egyértelmű elkülönítése.³⁹ Ezt a folyamatot a muskéták feltűnése jelentősen meggyorsította.

A kutatások jelenlegi állása szerint bizonyosnak látszik, hogy a muskéták az arquebusékból fejlődtek ki, hiszen jó ideig az új fegyverek is ezen a néven szerkepeltek.⁴⁰

Kérdés azonban, hogy a kifejezés több jelentése közül melyik fegyvertípus szolgált névadóként? Vajon a könnyű kézi lőfegyverek méreteinek növelésével, vagy pedig egy nehezebb tűzfegyverek az emberi erő és teherbíró képesség határaihoz való igazítása révén jöttek létre e fegyverek?

A nehezítés útján való kialakulásnak ellent mond, hogy a források a lőfegyverek folytonos könnyítéséről tesznek bizonyosságot. A súlycsökkentési törekvés a muskéták esetében is nyomon követhető. A XVI. század második felében egy átlagos muskéta súlya 8—10 kg között változott.⁴¹ Mivel a fegyver már 90—100 méterről a gyakorlatban használható legerősebb vértékét is átütötte, a páncél jelentősége csökkent.⁴² A fémmegmunkálás és a lőporgyártás további fejlődése lehetőséget adott a muskéta űrméretének redukálására is.⁴³ Ennek következtében a muskéta súlya a XVI. század végére 6,5—7, a XVII. század közepére pedig mindössze 4,5—5 kilogrammra esett vissza.⁴⁴

Itáliában a XV. század végétől a legkönnyebb culverin fajták neve volt a moschetti.⁴⁵ De a könnyű lövegek egy csoportját még a XVI—XVII. században is muskétának nevezték.⁴⁶ Mivel e fegyverek teljes egészében a korabeli lövegekre jellemző felépítést követték, kevésbé valószínű, hogy a kézfegyverként használt muskéták belőlük alakultak ki.⁴⁷

A XVI. század húszas éveiben megjelenő, villáról tüzelő fegyverek súlya, űrmérete, lőtávolsága és hatóereje inkább a könnyű szakállasokéhoz állt közel.⁴⁸ A páviai csatában kitűnően szereplő korai muskéták egy 4 latos (kb. 70 g), tehát körülbelül 22—25 mm átmérőjű ólomgolyót 300 lépésnyi (150—200 méter) távolságra lőttek ki

38 Schwarz: Gefechtsformen, 93. o.

39 Arms and Weapons, 53. o.

40 Rogers: Weapons, 53. o.; Brockhaus' Lexikon, XIII. 118. o.; Schwarz: Gefechtsformen, 93. o.; Battisti—Alessio: Dizionario, IV. 2516.; Blaire, Claude: European and American Arms c. 1100—1850 New York, 1962. (A továbbiakban: Blaire: Arms) az 50—51. o. jegyzete.; Arms and Weapons, 348. o.

41 Wörterbuch, II. 663. o.; Rogers: Weapons, 53. o. Durák—Mudra—Šada: Handfeuerwaffen, 39. o.; Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Bp., 1965. 16. o.; Funcken, Liliane und Fred: Rüstungen und Kriegsgerät der Ritter und Landsknechte 15—16. Jahrhundert. München, 1980. (A továbbiakban: Funcken: Rüstungen) 50. o.

42 Weller: Weapons, 51. o.; Cambridge History, III. 188—189. o.

43 Schwarz: Gefechtsformen, 120. o.

44 Hahlweg, Werner: Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Berlin, 1941. 33. o.; Wörterbuch, II. 663. o.; Wagner, Édouard: Ars Bella Gerendi aus dem Soldatenleben im Dreissigjährigen Krieg. Praha, 1980. 86. o.; Funcken: Rüstungen, 56. o.

45 Arms and Weapons, 347. o.

46 Gatti, Bertram: Allgemeine und Kriegs-Geschichte. Wien, 1866. In: Osterreichische Militär-Bibliothek. 11—13. Band. (A továbbiakban: Gatti: Kriegsgeschichte) 12. 310. o.; Wilhelm Dilichii: Kriegsbuch. I—II. Franckfurt am Mayn, 1689. Faksimile kiadás, Magstadt, 1967. I. 447. o.

47 Weller: Weapons, 51. o.

48 Fryer, D. J.: Antique Weapons A—Z. London, 1969. (A továbbiakban: Fryer: Weapons) 10. o.; Nollán, Friedrich—Claus, Carl: Die königliche Gewehr-Gallerie zu Dresden, 1873. 10. o.; Weygand: Die Geschichte der Französischen Armee. Berlin, é. n. 127. o.; Daniels, Emil: Geschichte des Kriegswesens III—IV. Leipzig, 1911. III. 401. o.; Müller, Heinrich: Historische Waffen Berlin, 1957. (A továbbiakban: Müller: Waffen) 120. o.; Stone: Glossary, 461. o.; Schwarz: Gefechtsformen, 148. o.

szörnyű erővel.⁴⁹ A történetíró Paulus Jovius szerint ezen fegyverek golyói gyakran két lovat vagy két katonát is leterítették egyszerre.⁵⁰

A fenti adatok alapján, több szakíró véleményével egybehangzóan úgy véljük, hogy a muskéták a szakállasokból fejlődtek ki.⁵¹ Megtartották, vagy csökkentették a könnyebb szakállasokra jellemző úrméretet és csőhosszt, a csőfal azonban jelentősen vékonyabb lett.⁵² A fegyver súlya így csökkent, a kisebb lőportöltet és a visszalökő-erő egy részét felfogó tusás ágyazat pedig nélkülözhetővé tette a szakállnyúlványt.⁵³

A XVI. század hatvanas éveitől elterjedő muskéták⁵⁴, ezek a viszonylag könnyen kezelhető, mégis nagyerejű fegyverek végleg kiszorították a nyílt harcmezőről a nehézkes szakállásokat.⁵⁵ A muskéták kifejezés elterjedésével jelentősen egyszerűsödött a kézi lőfegyverek terminológiája is.

Az 1570-es speyeri birodalmi gyűlés meghatározta a 400 főből álló gyalogos egységek (Fähnlein) fegyverzetének összetételét. A 222. törvénycikk úgy rendelkezik, hogy minden „zászlóban” a 200 lövész közül 10 Doppelhakennel legyen felszerelve, mivel ezek használata a szomszédos népeknél már elterjedt.⁵⁶

Mivel a Doppelhakent magyarra másként, mint „dupla szakállas” nem fordíthatjuk, úgy tűnhet, hogy a szakállások újból szerepet kaptak a mezei harcokban. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyunk a terminológia változását, fejlődését.

A XVI. század hetvenes éveiben német nyelvterületen a könnyebb gyalogsági fegyvereket a Halbhaken, a kézi lőfegyvereket általános értelemben pedig a Haken kifejezéssel jelölték.⁵⁷

A Haken jelentésének teljesen általánossá válását alátámasztja az is, hogy a korabeli németben a lövészek, puskások elnevezésévé a Hakenschützen vált.⁵⁸

Ez az általános jelentéskör tette lehetővé, hogy a birodalmi törvényben megkövetelt új fegyvert — a muskétát — melynek idegen neve még nem terjedt el, az átlagtól elütő, nehezebb voltára utalva Doppelhakennek nevezzék el.⁵⁹ De mivel ezt az elnevezést a várvelemlében még használt „valódi” szakállások már korábban kieszájtították⁶⁰, a félreértések elkerülése végett mégis szükségessé vált az idegen eredetű muskéták kifejezés átvétele.⁶¹ A német nyelvű források az 1580-as évektől egyébként már jelentős számú hazai készítésű muskétát említenek.⁶²

A XVI. század második felének hosszan tartó nagy európai háborúi során rendkívüli mértékben megnövekedett a kézi lőfegyverek száma és jelentősége.⁶³ A mennyiségi növekedéssel azonban — a gyártás alapvetően kézműipari jellege miatt — a használatban levő fegyverfajták számának növekedése is együttjárt. Egyre sürge-

49 Schmidt, Rudolf: Die Entwicklung der Feuerwaffen und anderer Krieswerkzeuge. Schaffhausen, 1868. (A továbbiakban: Schmidt: Entwicklung) 49. o.; Jähns, Max: Geschichte der Kriegswissenschaften vornemlich in Deutschland. München und Leipzig, 1890. (A továbbiakban: Jähns: Geschichte) II. 659. o.; Thierbach, Moritz: Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuerwaffen, bearbeitet nach den in den deutschen Sammlungen noch vorhandenen Originalen. Dresden, 1886. 19—20. o.

50 Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. IV. Berlin, 1920. (A továbbiakban: Delbrück: Geschichte) 59. o.

51 Dupuy, Ernest—Dupuy, Trevor: The Encyclopedia of Military History. New York, 1970. (A továbbiakban: Dupuy: Encyclopedia) 449. o.; Gatti: Kriegsgeschichte, 11. 456. o.; Poten: Handbuch, VII. 89. o.; Schwarz: Gefechtsformen, 207. o.

52 Pope: Handfeuerwaffen, 53. o.; Wörterbuch, II. 663. o.; Schmidt: Entwicklung, 48. o.; Schwarz: Gefechtsformen, 118. o.; Boheim: Waffenkunde, 455. o.

53 Pope: Handfeuerwaffen, 53. o.; Jähns: II. 659. o.; Boheim: Waffenkunde, 455. o.

54 Dupuy: 449. o.; Funcken: Rüstungen, 54. o.; Schmidt: 57. o.; Wörterbuch, II. 663. o.; Cambridge History, III. 188. o.; Rogers: Weapons, 53. o.; Schwarz: Gefechtsformen, 93. o.; Fuchs, Georg: Zur Geschichte der Gabel — Muskete. Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde. 1943. (A továbbiakban: Fuchs: Geschichte) 247. o.

55 Szil: Entwicklung, ZFW II. 320. o.

56 Fuchs: Geschichte, 247—248. o.; Illustrierte Geschichte der K. u. K. Armee I—II. Wien, 1898. (A továbbiakban: III. Gesichte) I. 248. o.

57 Schalk, Karl: Die historische Waffensammlung der Stadt Wien im Zusammenhang mit der militärischen Organisation der Stadt. ZFW. III. 199—200. o.; Gatti: 12. 310. o.

58 III. Geschichte, I. 247—248. o.; Jähns: II. 519. o.

59 Schwarz: Gefechtsformen, 120. o.

60 Lásd az 1577-es országos összeírás szóhasználatát.

61 Delbrück: Geschichte, IV. 58. o.; Meynert: Geschichte, I. 422. o.

62 Essenwein: Quellen, 122—125. o.

63 Jähns: Geschichte, II. 716. o., 726. o., 733. o.; Wörterbuch, I. 304. o.; Cambridge History, III. 192. o.; Schwarz: Gefechtsformen, 125. o.

többé vált tehát a fegyverelnevezések egyértelműbbé, differenciáltabbá tétele. A szinte folyamatossá váló háborúskodás mellett ezt a folyamatot nagy mértékben megkönnyítette és meggyorsította az idegen zsoldosokra épülő hadszervezet. Az Európa minden népéből toborzott hadseregek megfelelő keretet biztosítottak az egyes fegyverelnevezések elterjedéséhez és nemzetközivé válásához.

Igy válhatott például a XVI. század utolsó harmadában az egykor általános jelentésű arquebus egész Nyugat-Európában kizárólag a muskétánál könnyebb lőfegyverek nevévé.⁶⁴ A muskéta elnevezés elterjedése és a szakállasok megkülönböztető névvel való ellátása után ugyanis az arquebus jelentése erre a fegyvercsoportra szűkült le. Használata és jelentése Európa nyugati felén azonban oly egységessé vált, hogy a muskétánál könnyebb lőfegyverek elnevezéseként a német terminológia is — saját, megváltozott írásmódú kifejezését, új jelentéssel — átveszi.⁶⁵ A kézi lőfegyverek a XVI. század végére tehát két alapvető csoportra oszlottak: a villáról tüzelő muskéták a nehezebb, a kitámasztást nem igénylő arquebusék pedig a könnyebb fegyvereket képviselték.⁶⁶

A lőfegyverek jelentőségének növekedésével egyre több és több lovas egységet láttak el tűzfegyverekkel. A kis lőtávolságú és átütőerejű pisztolyok mellett a lovasok kizárólag a rövidebb, könnyebb arquebusékat tudták használni. Mivel a kanóccal amúgy is sok baj volt, a lovas lövészeket egyre inkább kizárólag keréklakatos fegyverekkel szerelték fel.

A XVII. században a kanócos lőfegyverek általános elnevezésévé a muskéta vált, míg az arquebus kifejezés — ismét megváltoztatva jelentését — a rövid, keréklakatos fegyvereket jelölte.⁶⁷

Az eddigiekben — a teljesség igénye nélkül — megkíséreltünk felvázolni néhány olyan terminológiai fejlődési folyamatot, amely segítséget nyújthat a XVI. századi magyar fegyverelnevezések értelmezéséhez is.

A továbbiakban áttérünk a magyarországi szakállasok terminológiájának, illetve szerepének, jelentőségének elemzésére.

A tűzfegyverek sokféleségén túl súlyos probléma elé állítja a téma kutatóját az is, hogy a forrásul szolgáló inventáriumok nyelve latin, készítőik pedig túlnyomórészt magyarok, akik a német nyelvű terminológia alkalmazására is rászorulnak.⁶⁸

Egy jó, megbízhatóan használható leltár elkészítéséhez tehát nemcsak katonai szakismeretek, hanem alapos latin és német nyelvtudás is szükséges volt. Akár a katonai képzettség, akár a nyelvtudás hiánya pontatlanná, hibássá sőt félrevezetővé tehetette az összeírásokat. (Babocsa 1563)⁶⁹

64 „Edmund Nicholson, in 1559, offered to supply the English Army with a number of weapons including Muskettis, Basterd Muskettis and Harquebuzes. The word Harquebuse was now being applied to the smallest of the three weapons.” *Blackmore: Guns*, 11. o.; „Arquebus. A light form of hand gun of the sixteenth and seventeenth centuries.” *Fryer: Weapons*, 1. o.; „Arquebus. ... the arquebuse was a type of 14—15th century gun with a hooklike projection...” However the word is usually used to describe a light gun which could be fired without use of rest.” *Arms and Weapons*, 46. o.; *Schwarz: Gefechtsformen*, 120. o.

65 *Schwarz: Gefechtsformen*, 207. o.; *Ortelium, Hieronymum Augustanum: Continuatio Des Hungerischen und Siebenbürgischen Kriegswesens*. Nürnberg, 1604. Létszámkimutatás a császári hadsereg lovasságáról 1603 (részlet):

Hern Otto von Hohenstein Teutsche Reutter	1000
Hern Ladislaus von Starnberg Archibuser	1000
Hern Ladislaus von Bercka Archibuser	1000
Hern Sigfridt von Collonitsch	1000
Hern Hans Christoff von Buchaimb Archibuser	600
Herzog von Desch Archibuser	1000
Hern von Rotwitz schwartze Reutter	1000

14. o.

66 *Funcken: Rüstungen*, 56. o.; *Blair: Arms*, 51. o.; *Arms and Weapons*, 347—348. o.

67 *Stone: Glossary*, 71. o.; *Blair: Arms*, 51. o.; *Arms and Weapons*, 46—47. o.; *Boheim: Waffenkunde*, 458. o.

68. A 90 latin nyelvű inventárium készítőinek nyelvi hovatartozása: 1. Biztosan magyarok: 57. 2. Szóhasználatukból következtethetően magyarok: 16. 3. Németek: 3. 4. Németek és magyarok vegyesen: 5. 5. A készítők nemzetisége nem állapítható meg: 4. 6. Csak feltehető, hogy a készítők magyarok: 5.

A leltáraknak tehát minimum 81%-át (1.+2. tétel), maximum pedig 92%-át (1+2+4+6 tétel) készíthették magyarok.

69 A továbbiakban, ha a tanulmány elkészítéséhez felhasznált inventáriumokra hivatkozunk, csak az összeírás helyét és idejét adjuk meg. A levéltári jegyzeteket és a kézi lőfegyverekre vonatkozó szövegrészeket lásd a függelékben.

A magyar nyelvben, a visszalökést felfogó nyúlvánnyal ellátott tűzfegyverek — hasonlóságon alapuló névátvitel útján — a „szakállas” elnevezést kapták.⁷⁰

Mint láttuk, e fegyvertípus neve Európa nagy részében a német Hakenbüchse kifejezésre vezethető vissza. A magyar nyelvű elnevezés azonban ettől teljesen függetlenül, önállóan alakult ki.⁷¹ Ráadásul — mint azt az első ismert források bizonyítják — a Hakenbüchse nyugat- és dél-európai vándorlásával közel egy időben.⁷²

A későbbiekben egyébként ezt a fegyvertípust a horvát és a román nyelvben is a magyarból kölcsönzött sakaluš, illetve sácálăș szavakkal jelölték.⁷³

A latin nyelvű iratokban a szakállasokat, egyszerű tükörfordítással, barbatanak, pixis barbatanak nevezik.⁷⁴

Bonyolítja azonban a helyzetet, hogy a fenti kifejezéseket nemcsak a „valódi” szakállasok jelölésére használták. A magyarországi leltárakban is tetten érhető ugyanis az arquebus-Hakenbüchse esetében már megfigyelt több jelentés kialakulása.

Ez a fejlődési folyamat feltehetően a következőképp játszódhatott le:

1. A barbata kezdetben csak a szakállal ténylegesen ellátott fegyvereket jelölte.⁷⁵
2. A kifejezés jelentése azonban folyamatosan bővült, míg végül a barbata mindenféle tűzfegyver összefoglaló nevévé vált.⁷⁶

3. A lőfegyverek növekvő száma és specializálódása miatt zavaróvá vált a terminológia bizonytalansága, többértelműsége.⁷⁷ Kezdetét vette a kifejezés jelentésének szűkülése, amit a német terminológia átvétele tett lehetővé.⁷⁸

4. A kifejezés ennek eredményeként fokozatosan visszanyerte eredeti jelentését.⁷⁹

Mivel forrásanyagunk döntő többsége a XVI. század második feléből származik, a részletes, elemző vizsgálatok csak erre az 50—60 éves periódusra terjednek ki.

Tanulmányunk e részének feladata tehát egyrészt a korabeli magyarországi szakállasokra vonatkozó terminológia tisztázása, rendezése. Másrészt, erre támaszkodva, a vázolt szótörténeti fejlődés utolsó lépését, a jelentésszűkülést kimutatni, bizonyítani.

A részletes terminológiai elemzést 90 latin, 25 magyar és 16 német nyelvű inventárium felhasználásával végeztem.

Az elemzés megkezdése előtt röviden értelmezem az általam leggyakrabban használt két kulcsfontosságú kifejezést.

Szakállas, valódi szakállas: A visszarúgást felfogó csőnyúlvánnyal ellátott kézi lőfegyverek, amelyeknek harci körülmények közötti kezeléséhez egyetlen, átlagos

70 *Lajos Tamás:* Etymologisch-historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente im Rumanischen. Bp., 1966. (A továbbiakban: *Lajos:* Wörterbuch) 685. o.

71 A leghalványabb jelentésbeli hasonlóság sem figyelhető meg a két névadás között. A német Haken jelentése horog, akasztó. A magyar elnevezésnél pedig antopomorfizálás figyelhető meg.

72 Az első feljegyzett magyarországi előfordulás 1469-ből származik. *Szamota István:* Magyar Oklevélszótár. Bp., 1902—1906 (A továbbiakban *Szamota:* Oklevélszótár) 875. o.

73 *Lajos:* Wörterbuch, 685. o.; *Hadrovics László:* Ungarische Elemente in Serbroatischen. Bp., 1985. (A továbbiakban: *Hadrovics:* Ungarische) 444. o.

74 *Szamota:* Oklevélszótár, 875. o.; „Pixides Barbatæ vulgo zakaloss” (Trencsén 1535), „Szakalos alia Barbatæ” (Zágráb, 1596) stb.

75 1469: „pixides... Barbatae wlgariter Zakalos appellatas”; 1522: „Barbatae wigo Zakalos”, *Szamota:* Oklevélszótár, 875. o.

76 1491: „Feltharazk Zakalos”; 1520: „Sakalos, pathanthw Taraczkh” *Szamota:* Oklevélszótár, 875. o.; „Barbatæ peditum Germanorum Muscheten Vocatæ” (Körmend, 1603); „Barbatæ pro more Antiquo lignis Affixe” vulgo Bothos Zakallas voce” (Lelesz, 1569)

77 Legjobb példája ennek az ún. nürnbergi „szakállasok” esete, lásd 501. o.

78 A német terminológia elsősorban a löveganyag elnevezésében jelentkezett. „...falconatæ minores ulgo Scharfeti-nel...” (Bazin, 1575); „...forgo tarazk Sarfatyngh Vocato” (Jászberény, 1594); „...Seregonto seu Orgona ut Germany vocant...” (Eger, 1556) stb.

79 A 90 latin nyelvű inventárium közül csak 9 használ a barbatától, illetve a pixides barbatától eltérő szavakat a szakállasok kifejezésére. A fennmaradó 81 leltárban összesen 439 alkalommal fordul elő — bizonyítottan — „szakállas” jelentéssel a fenti két kifejezés. A barbata kézi lőfegyver értelemben 7 esetben (Eger 1558-as leltárában háromszor, Körmend 1603-as és 1605-ös, Kassa 1557-es és Trencsén 1557-es inventáriumában pedig egy-egy alkalommal) ágyú, löveg jelentéssel kétszer szerepel (Léva, 1557 és Kesző, 1598).

képességű katona ereje elégséges. A tüzeléshez azonban feltétlenül szükséges a fegyver alátámasztása és a szakáll szilárd rögzítése.

Azokat a szakállas csöveket, amelyeket kézi használatra nem alkalmas ágyzatba, vagy éppen kerekcsőre helyeztek, jellegükénél fogva a könnyűtüzérséghez soroltam.

Kézi puska, puska, gyalogsági löfegyver: A katonák egyéni fegyverzetét képező löfegyver. Súlya, méretei alapján bárhol, bármikor eredményesen harcba vethető, mert a tüzelésnél fellépő visszalökő erőt a lövész testével képes felfogni.

Latin nyelvű fegyverelnevezések

A latin leltárak a kézi löfegyvereket négy különböző alapkifejezéssel — bombardá, pixis, sclopeta, barbata —, ezek különféle kapcsolataival és számos jelző segítségével írják le.

Bombarda

A szó jelentése a korabeli, illetve a korhoz közelálló szótárak szerint puska, ágyú.⁸⁰

Szenczi Molnár szótárának magyar–latin része azonban a szakállasok megfelelőjeként is a bombardát adja meg.⁸¹

A minden tűzfegyverre kiterjedő, általános jelentés tűnik fel Pápai Páriz szótárában is, ahol az ágyút, puskát, szakállast egyaránt a latin bombardá fejezi ki.⁸²

Bartal Antal máig alapvetőnek tekinthető munkájában a bombardát kézi puskának fordítja.⁸³

Az általam elemzett 90 latin nyelvű leltárban a bombardá három esetben fordul elő szakállas, kétszer kézi puska értelemben.⁸⁴ Nyitra 1582-es inventáriumában pedig mind a szakállasok, mind a puskák leírásában szerepet kap a kifejezés:

„Bombardae barbatae” — szakállas bombardák

„Bombardae manuarie” — kézi bombardák

Amint a fentiekből is kitűnik, a bombardá elnevezés gyűjtőnévi értelemben a kézi löfegyverek körében is megtalálható volt. Csakhogy a 90 leltár közül mindössze 6-ban, ami az összeírások 6,6%-át teszi ki.

Ezzel szemben a különböző ágyúfajták megnevezésében a bombardá 17 különböző vár 21 összeírásában szerepel.⁸⁵

A fenti jegyzetben közölt adatok és a számok talán meggyőzően bizonyítják, hogy a XVI. század második felében a bombardá már inkább a különféle löveg típusok összefoglaló neve.

Pixis, pixides

A szó jelentése Bartal szerint puska.⁸⁶ A kifejezés ilyen értelemben való használata mind történetírásunkban, mind forrásfeldolgozásunkban egyöntetű és elfogadott.

Néhány adattal mégis megerősíteném e jelentést, mivel a terminológiai elemzés további menetében a pixis, pixides egyik alapvető fontosságú kifejezésünk lesz.

⁸⁰ Bartal, Antonius: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Bp., 1901. (A továbbiakban Bartal: Glossarium.) 80. o.; Szencienszky, Alberto Molnár: Dictionarium Ungarico latinum. Francofurti, 1645. (A továbbiakban: Szenci: Dictionarium.) 136. o.; Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium latino hungaricum. h. n., 1782.; *id.*: Dictionarium hungarico-latinum. h. n., 1783. (A továbbiakban: Pápai: 1782, ill. Pápai: 1783) 77.o., ill. 7. o. és 293. o.

⁸¹ Szenci: Dictionarium, 286 o.

⁸² Pápai: 1783. 318. o.

⁸³ Bartal: Glossarium, 80. o.

⁸⁴ Mint szakállas I. Adorján, 1602; Hruszó, 1554; Kőrösszeg, 1602; mint puskát I. Savaria, 1592; Ság 1604.

⁸⁵ Adorján, 1602; Borostyánkő, 1570; Csejte, 1569; Eger, 1556; Egerszeg, 1568; (Érsek)Újvár, 1568 és 1570; Huszt, 1546; Jászberény, 1594; Kassa, 1557; Kőrösszeg, 1602; Léva, 1558; Murány, 1550; Savaria, 1571; Szarvaskő, 1596; Szentgyörgy, 1560 és 1575; Trencsén, 1535, 1549, 1557; Zalavár, 1569.

⁸⁶ Bartal: Glossarium, 494. o.

Az Országos Levéltár egy datálatlan, XVI. századi iratának egyik oldalán a következő szöveget találhatjuk:

Necessitas ad Arcem Gywla
Quiquaginta barbatae pixides
Centu pixides minores

Az irat másik oldalán a latin szöveg magyar megfelelőjét olvashatjuk.

Ezek zuksegy hogy Ezennel Gyula waraba hozzassanak
ewthwen zakalst
Zaz puskath⁸⁷

Közvetettebben ugyan, de szintén a pixides kifejezés puska jelentését bizonyítják a következők:

SÜMEG 1604
„pixides Muskethe”

SÜMEG 1572
„pixides Janczar”

GYULA 1559
„Pixides Janicharum”

BOROSJENŐ 1605
„Muskatyr puska”

BOROSJENŐ 1605
„Janchiar Puska”

KERESZTÚR 1597
„Janczar puska”

Sclopeta

A külföldi és magyarországi latin nyelvű források a sclopeta kifejezést egyértelműen puska, kézi lőfegyver értelemben használják.⁸⁸ A szótárak adatain kívül⁸⁹ megerősíti ezt Léva 1557-es leltárának egyik tétele is, „Pixides ispanie sive sclopeta”.

Barbata

Az összeírások elemzése során a barbata bizonyult a legtöbb bizonytalansággal értelmezhető kifejezésnek. Az elnevezés ugyanis — mint láttuk — a tűzfegyverek fejlődésének egy bizonyos szakaszában a lőfegyverek átfogó, általános nevévé vált.

Ki kell azonban emelnünk, hogy a XVI. század második felében a barbata csaknem minden esetben kézi lőfegyvert jelöl, jóllehet ennek néhány adat látszólag ellentmond.

KESZŐ 1598

„Barbatae novae maiores et longiores in modum bombardarum praeparatae”

LÉVA 1557

„Barbatae maiores vasdarab voce”

MURÁNY 1584

„Barbata centenaria super duabus rotis”

A helyzet Léva esetében a legegyszerűbb. A következő évben (1558) ugyanannak a várkapitánynak — mint katonai szakértőnek — részvételével újabb leltár készült. Ebben az említett „barbatae maiores vasdarab” most mint „Bombardulae in rotis existen wigo renstkwel” szerepel. Ezek a fegyverek pedig a könnyűtüzérséghez tartoznak.

A másik két leltár olyan nehéz szakállásokat ír le, amelyeket a biztosabb célzás és a mozgékonyság érdekében kerekes lafettára helyeztek. Így lényegében ezek a fegyverek is a könnyű lövegekhez sorolhatók.

A kézi lőfegyverek körében azonban már jóval nagyobb nehézségeket okoz a barbata kifejezés értelmezése.

⁸⁷ Magyar Országos Levéltár. Magyar Kamarai Levéltár. A Magyar Kamara Archivuma. Lymbus. E. 211. 95. csomó 30. tétel. (A továbbiakban: OL Lymbus)

⁸⁸ Pl. *Istvanffy Nicolao*: *Historia Regni Hungarici*. h. n. 1724. 207. o. 290—291. o. stb.

⁸⁹ *Bartal*: *Glossarium*, 397. o.; *Marton Joseph*: *Lexicon trilingue Latino-Hungarico-Germanicum I—IV*. Viennae Austriae, 1818. II. (A továbbiakban: *Marton*: *Lexicon*. 1818.) II. 1145. o.

A kor történetével és hadtörténetével foglalkozók eddig szakállasnak, szakállas puskának fordították ezeket. Vitathatatlan, hogy a magyar szakállas és a latin barbata egymásnak szó szerinti megfelelői.⁹⁰ A fordításokkal azonban rendkívül differenciáltan kell eljárni.

Babocsa 1563-as leltára német és magyar nyelven egyaránt fennmaradt. A kézi lőfegyverek a német összeírás szerint a következők:

„Toppel Haggen” 85

„Nürnbergersch Halb Haggen” 145

A magyar változat a fegyverek számát illetően pontos, a megnevezésekben azonban súlyos pontatlanságot fedezhetünk fel.

„Nyoczwan ewth zakalas”

„Zaz negyven ewth kyssebyk zakalas”

Mint láttuk, a németben Halbhakennek a gyalogsági lőfegyvereket, Doppelhakennek pedig a valódi szakállasokat nevezték.

A magyar fordítás tehát — mivel nem jelzi, hogy két alapvetően eltérő fegyverfajtáról van szó — helytelen.

A barbata kifejezés szó szerinti értelmezésével kapcsolatban további elővigyázatosságra intenek a következők.

KÖRMEND 1603

„Barbatae peditum germanorum Muscheten vocatae”

(A német gyalogosok muskétának nevezett szakállasai)

KÖRMEND 1605

„Barbatej pixid: germanor: Muschketh Vocat:”

(A németek muskétának nevezett szakállas puskái)

Bár ez esetben az összeírók gondossága kizárja a félreértést, mégis szembeötlő, hogy a nem megfelelő szóhasználat újból a német eredetű fegyverek esetében jelentkezik.

Ezeket a tévedéseket nem tulajdoníthatjuk kizárólag az összeírók dilettantizmusának. Figyelembe kell vennünk a terminológia folyamatban lévő fejlődését és a nyelvi nehézségeket is. A leltárak készítői ugyanis nagyobbrészt magyarok,⁹¹ a fegyverekre vonatkozó szakszókincs pedig főleg német eredetű.

A latin nyelvű leltár tehát úgy készült, hogy a német elnevezéseket előbb — leghalább gondolatban — magyarra, majd latinra kellett fordítani.

A német nyelvben erre az időre, a különféle jelzők következetes használatával, a gyűjtőnévi értelművé bővült Haken kifejezés vált a terminológia alapjává.⁹²

A Haken szó szerinti magyar megfelelője a szakállas volt.⁹³ Csak hogy a magyar kifejezés jelentése a XVI. század második felére egyre inkább egy fegyvertípusra, a valódi szakállasokra korlátozódott.⁹⁴ Így, ha az összeíró nem értelemszerűen tette

90 Bartal: Glossarium, 68. o. és 494. o.; Pápai: 1782. 72. o.; Szanota: Oklevélszótár, 875. o.; Márton: Lexicon. 1818. I. 306. o.; Wagner, Francesco: Universae Phraseologiae Latinae Corpus. Tyrnavicae, 1750. (A továbbiakban: Wagner: Phraseologiae) 144. o.; Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. Bp., 1912. 26. o.; Hadrovics: Ungarische, 444. o. Lásd még: Kőrösszeg 1602; Lelesz, 1569; Trencsén, 1557; Zágráb, 1596

91 Lásd 68. jegyzet.

92 Lásd az 1577-es országos összeírás szóhasználatát.

93 Erre tulajdonképp csak a két nyelven fennmaradt leltárakból következtethetünk. (Babocsa, 1563; Trencsén, 1557)

94 A 25 magyar nyelvű leltár közül 18-ban mind a puska, mind a szakállas kifejezés megtalálható. Az összeírók különbséget tesznek tehát a két fegyvertípus között. Hat inventáriumban említnek kizárólag szakállasokat, de ezek közül kettőben csaknem bizonyosan valódi szakállasokról van szó. (Egerszeg, 1587 és 1597) A 25 összeírásból tehát mindössze négyenél nem bizonyítható, hogy a szakállas kifejezés valódi szakállasokat jelöl.

át az egyes fegyverek nevét latinra, hanem szigorúan szó szerint fordította a német szakkifejezéseket, óhatatlanul hibát követett el. Ekként alakulhattak át papíron a puskák szakállasokká:

ném. Halbhaken > m. félszakállas > lat. barbata dimidia

Helyesen: ném. Halbhaken > m. puska > lat. pixides, pixides manuales⁹⁵

Tovább torzult az eredeti jelentés akkor, ha a német terminológiai rendszerben a lényegi jelentést hordozó jelzőket elhagyták.

BABOCSA 1563

ném. Nürnbergerisch Halb Haggen > m. zakalas (félszakállas helyett)

A latin nyelvű leltárakban említett szakállasokat az elnevezéseikben szereplő jelzők segítségével a következőképp csoportosítottam:

I. Méretekre utaló jelzővel említett fegyverek

Konkrét méretre utaló jelzők

- media
- dimidia
- dupla
- centenaria

Relatív értékű jelzők

- maior
- minor
- magna
- mediocres

Hosszra utaló jelzők

- longae
- breves

II. Jelző nélküli szakállasok

III. A fegyverek származási helyére utaló jelzők

- prágai
- csetneki
- nürnbergi

IV. A communes, simplices jelzővel ellátott szakállasok

V. A fegyverek ágyazottságára utaló jelzők

- barbatae cum manubris ligneis
- barbatae cum manubris ferreis
- barbatae sine manubris (l. még VI.)

VI. A szakállasok használhatóságára utaló jelzők

- fractae
- viles
- inutiles
- sine manubris

VII. Korra utaló jelzők

- veteres
- antiquae
- novae

VIII. A fegyverek anyagát megnevező jelzők

⁹⁵ Vessd össze Léva 1557-es (Érsek)Újvár 1568-as és 1570-es leltárát ugyanezen várák 1577-es német nyelvű összeírásával.

Méretekre utaló jelzővel ellátott fegyverek

Konkrét méretre utaló jelzők:

Barbatae mediae

A szakállasok leírásához használt *medius* jelzőt eddig jobbára „közepesnek”, „középszerűnek” fordították, holott — a szótárak tanúsága szerint — a kifejezést „fél” jelentésben is használták.⁹⁶

Hogy a *medius* nem kizárólag a közepes, középszerű értelemben volt használatos, alátámasztja néhány más adat is.

1553-ban Egerben Bornemissza Gergely a fegyverek egy csoportját így veszi leltárba: „Pixides Sew Archibuso hispanie Vel Barbate Medie”.

Hogy a „Barbate Medie” kifejezés valódi jelentését megismerhessük, először az *archibusos* kell értelmeznünk.

Ha a szót Bornemissza spanyol katonák révén ismerte meg, jelentése lehet muskéta.⁹⁷ Mivel ez a kifejezés Magyarországon ekkor még nem ismert, a fegyvert a leltárkészítő röviden, az általános jelentésű *pixides*-szel jelölte. Ezt azonban ő is túl általánosnak, semmitmondónak találta, megpróbálta tehát bővíteni, magyarázni. Az idegen kifejezést azonban az összeírónak — anyanyelve magyar lévén — gondolatban először magyarra, majd latinra kellett fordítania.

A latin kifejezés létrejöttének feltételezett gondolati folyamata tehát a következő: *muskéták* > *pixides* > *archibuso* > ? > *barbatae mediae*

Mint látjuk, a muskéta jelentésből kiindulva nem kapunk logikus magyarázatot a „Barbate Medie” keletkezésére.

Más a helyzet, ha az *archibusos* azonosnak vesszük az Európa-szerte *arquebus*-nak nevezett könnyű lőfegyverrel. Ez a lassanként nemzetközivé váló kifejezés német nyelvterületen még nem tudta kiszorítani a kézi lőfegyverek *Halbhaken* elnevezését. Ennek szó szerinti, de tartalmilag helytelen magyar fordítása a félszakállas, latinul *barbatae mediae*:

puskák > *pixides* > *archibuso* > *Halbhaken* > *félszakállas* > *barbatae mediae*

Ez utóbbi elképzelést erősíti meg az is, hogy bár Eger 1556-os és 1558-as leltárában is szerepel egyes szakállasok mellett a *medius* jelző, a vár 1562-es magyar nyelvű összeírása nem közepes vagy középszerű, hanem félszakállasokat említ.

A *medius* „fél” jelentése mellett érvel egyébként Munkács 1573-as leltárának szóhasználat is.

Jóllehet a XVI. században a leltárkészítésnek még nem alakult ki egységes nyelve, de az egy-egy összeíráson belül a jelzők, minősítések használata általában már egységes.

A munkácsi inventárium a következő szakállas fajtákat sorolja fel:

„Barbati minores”

„Barbati integri...”

„Barbati medii...”

A nyelv és a leltárak logikus szóhasználatára támaszkodva feltételezhetjük, hogy a leltár a fegyverek leírásához két olyan jelzőt („egész”-fél) használt fel, amelyek a szakállasok nagyságrendi viszonyait is képesek kifejezni.⁹⁸

A latin *medius* jelző „fél” jelentését és ebből fakadóan a magyar félszakállasok

96 *Georges, Karl Ernst*: Ausführliches Lateinischen-Deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1879. II. 757. o.; *Walde, A.—Hofmann J. B.*: Lateinisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg 1938. II. 57. o.; *Márton*: Lexicon. 1818. II. 66. o.; *Márton Joseph*: Deutsch-Ungarisch Lateinisches Lexicon I—II. Wien, 1823. I. 871. o.; *Stowassers* Lateinisch-Deutsches Schul- und Handwörterbuch. Wien—Leipzig, 1910. 468. o.

97 *Schwarz*: 93. o.

98 Véleményünk szerint ugyanis az „integri” kifejezés nem a fegyverek állapotára, hanem fajtájára utal.

gyalogsági fegyver, puska voltát Trencsén 1557-es német—latin leltárának összevetése erősíti meg leginkább.

A német változat: „Zwayhundert unnd ain halb Nurmbergisch hagen mit all Jener Zugehörung...”

A latin változat: „Barbate medie Norinbergen cum omnibus earundem attinen 201”

(*Félszakállasok l. Barbatae dimidiae*)

Hogy a félszakállas elnevezést voltaképp milyen fegyverek megnevezésére használták, azt a magyar nyelvű leltárakból sem tudjuk egyértelműen megállapítani.

Azt a feltevésünket, hogy a félszakállas a német Halbhaken fordítása, megerősíti, hogy a magyar leltárakban nem figyelhető meg az a jelzőrendszer, amellyel a német nyelv a szakállasokat osztályozza. (Halb- Doppel- Doppelten Doppelhaken). A magyar nyelvű összeírások szó- és jelzőhasználata általánosabb, kerüli a viszonyítást, értékelést.⁹⁹ A 25 magyar inventárium egyikében sem találhatunk dupla, vagy kettős szakállasokat. A „fél” jelző tehát az egyetlen, amely viszonylag konkrét, de nem csatlakozik hozzá semmiféle viszonyítási rendszer.

Hogy a „fél” jelző nem illeszkedik szervesen a magyar nyelvű leírásokba, mutatja Szádvár 1605-ös júniusi leltára is, amely öreg- és félszakállasokat említ. Az „öreg” a korabeli szóhasználatban inkább méretet fejezett ki, jelentése: nagy.

A nyelv belső logikája pedig aligha engedi meg, hogy egy mértékszerű jelzőrendszer egyik tagja konkrét (fél) a másik pedig általános (öreg=nagy) legyen.

Kétségesse teszi azonban a félszakállasok kézi lőfegyver voltát az, hogy mellettük az 5 közül 4 összeírásban puskákat is leltárba vettek.¹⁰⁰ Ez pedig azt jelenti, hogy az összeírók — amennyiben az inventáriumok nem fordítások — a félszakállasokat nem a gyalogsági, hanem a nehéz várfegyverekhez, a szakállasokhoz sorolták.

Barbatae dimidiae

Az előzőekben felvett problémához nyújt értékes adalékot Kassa 1557-es leltára.

A magyar összeírások meghatározásaira — mint láttuk — sem a hossz, sem a konkrét méretjelzők használata nem jellemző. Ugyanez a sajátosság figyelhető meg a magyarok készítette latin összeírásoknál is. A 90 latin inventárium közül ugyanis mindössze egy (Kassa 1557) említ barbatae dimidiae-t. Mivel a fegyverek hosszára utaló jelzők is csak ebben találhatók, feltehető, hogy ez az összeírás eredetileg német nyelven készült.¹⁰¹

Ezt a következők támasztják alá:

— Az egész leltárban nem található más kézi lőfegyver, csak barbatae (szakállasok). Márpedig a német leltárak sajátosága, hogy egyetlen kifejezéssel (Haken) is képesek az eltérő lőfegyverfajták leírására.

— A német tüzérségi terminológiát látható biztonsággal kezeli.¹⁰²

— A latin szövegbe német magyarízűségeket ágyaz.¹⁰³

— A forrásközlő megjegyzése.¹⁰⁴

A fentiek a fordítás tényét valószínűvé teszik. Ez esetben pedig az összeírásban

99 19 magyar nyelvű leltár 99 tétele említ szakállasokat, de mindössze 6 tétel szól félszakállasokról.

100 Beszterce, 1580; Kanizsa, 1566; Szádvár, 1605 jún.; Zalavár, 1553.

101 Számos más leltárban találhatunk ugyan a méretekre vonatkozó jelzőket, de ezek vagy valamilyen relatív viszonyítást fejeznek ki (maiores—minores), vagy általános érteleműek, amelyek nem hordoznak érdemi információkat (mediocres).

102 „...bombardae Schtainbychsen appellatae...”; „...Scharfethyn, civitatis...”; „...Bombardae Schlangen vocatae...” stb.

103 „Cuspides igniti, fayerspys...”; „Clavae alias kolben...”; „Galeae alias sturmhauben...”

104 „Ez oklevélmásolat eredetije ... két példányban van meg; eltérés köztük csak a helyesírásban van; így a másokban ... »domo«, »bombardae« helyett: »tomo«, »bombartae« áll, valószínűleg azért, mert német ember — s talán dictando után — írta.”

említett 164 „*Barbatae dimidiae breves*” (kurze Halbhaken?) biztosan, a 100 „*Barbatae breves*” (kurze Haken?) pedig feltehetően könnyű kézi lőfegyver.

Erre enged következtetni egyébként a szakállasokra nem jellemző, egy tömegben, egy helyen való elhelyezés is.¹⁰⁵

Barbatae dupplae

A XVI. század második feléből származó leltárainkban a dupla kifejezés kétféle értelemben fordul elő.

A magyarországi német nyelvű inventáriumok, tekintet nélkül a fegyverek felépítésére, formájára, minden szakállnyúlvánnyal ellátott kézi lőfegyvert *Doppelhaken*-nek neveznek. A kifejezés tehát nem egy fegyverfajta, hanem minden szakállas általános, összefoglaló elnevezése volt.

JÁSZBERÉNY 1594

„*Zakalások tophaken Vocatj*”

Ennek megfelelően a németből latinra fordított leltárakban a dupla jelző nem a fegyver kaliberére vagy méretére, hanem annak fajtájára, szakállas mivoltára utal.

TRENCSÉN 1557

— „*Eisen Doplhaggen in holz eingefast...*”

— „*Barbate dupple ligneas sedes habentes...*”

MURÁNY 1550

„*Pixides Barbata dupl: maiores...*”

Más, feltehetően magyarok által készített latin leltárakban ugyanez a kifejezés a szakállasok minősítésére, nagyobb, nehezebb voltak kiemelésére szolgált.

DIÓSGYŐR 1564

„*Barbatae maiores sive duplae*”

HUSZT 1549

„*Barbatae duplices Pragenses*”

A dupla ilyen értelmű használata is német hatást tükröz. A német terminológia ugyanis az azonos fajtához tartozó, de nagyobb, nehezebb fegyverek megkülönböztetésére előszeretettel használta a *doppel* jelzőt.¹⁰⁶

A fenti négy esetben pusztán a leltárak szövege alapján is eldönthettük, értelmezhetjük a dupla kifejezés jelentését. Eger 1556-os összeírásában azonban már csak az összeírók nemzetisége, továbbá az inventárium szó- és jelzőhasználata alapján következtethetünk arra, hogy a kifejezés méretre utal.

Az azonban bizonyos, hogy akár szó szerinti fordításban, akár értelemszerűen a nagyobb szakállasok kiemelésére használták a dupla jelzőt, a barbata dupla mindenképp valódi szakállast jelölt.

Barbatae centenariae

A szakállasoknak ezt a német földön elterjedt változatát a magyarországi leltárakban mindössze egyszer sikerült felfedeznünk, Murány 1584-es inventáriumában. Sajnos az összeírásból azon kívül, hogy e fegyverek a legnehezebb szakállasok közé tartoztak, semmi más konkrétumot nem tudunk kihámozni.¹⁰⁷

105 A latin leltárak 40 esetben sorolnak fel különböző gyalogsági fegyvereket. Közülük 26-ban (65%) a fegyverek együtt, egy tömbben helyezkednek el. 14 esetben (35%) pedig vagy a fegyverek száma olyan alacsony, vagy az összeírás módja olyan, hogy abból nem tudunk következtetéseket levonni az elhelyezkedést illetően.

106 Pl. Csábrág, 1591; Jászberény, 1596; Szádvár, 1596 és 1600; Sziget, 1547; Sztinya, 1588.

107 Erre utal viszonylag kis számuk és az is, hogy akár könnyű lövegként is alkalmazhatták őket. „*Barbata centenaria super duabus rotis*” (Murány, 1584)

Barbatae maior, minor, magna, mediocres

A szakállasok méreteire utaló relatív kifejezések közül a minor—maior jelzőpáros fordul elő a leggyakrabban. Ezek abszolút viszonylagosságuk miatt nem hoznak érdemi információt, Kilenc leltárban ugyanis megtalálható mind a minor, mind a maior jelző.¹⁰⁸ Mivel ezek viszonyítási alapja egy másik relatív jelző, tulajdonképp semmit sem tudunk meg a szóban forgó fegyverekről.

További három leltár csak barbatae maiort¹⁰⁹, hét pedig csak barbatae minort¹¹⁰ említ. Ez utóbbi hét közül mindössze háromban nem találhatunk olyan más, a mérethez utaló kifejezést amely a minor jelzőnek viszonyítási alapul szolgálhatna.¹¹¹

A csekély számban előforduló magna minősítő jelzők sem segítenek a szakállasok megismerésében, mivel ezek jelentése túlzottan általános, határozatlan. A kifejezést három előfordulása közül¹¹² csupán egyben magyarázzák, írják körül valamilyen bővebben.

MURÁNY 1584

„Barbatae magnae centenariae apellatae”

A még bizonytalanul értelmezhető medius jelző mellett a relatív jelentésű mediocres (középszerű) volt a legalkalmasabb az egyes fegyverek átmeneti jellegének kifejezésére.

Ilyen értelemben használják latin nyelvű leltáraink is.¹¹³

Hosszra utaló jelzők

Barbatae longae, barbatae breves

Az egyetlen inventárium, amely ezeket a jelzőket a szakállasokkal kapcsolatban használja, az 1557-es kassai összeírás.

Az ott szereplő, hosszra utaló kifejezéseket a barbatae dimidia címszó alatt értelmeztük.

Jelző nélküli szakállasok

A latin nyelvű leltárakban a legnagyobb számban a jelző nélküli szakállasok fordulnak elő.

E fegyverekről, amelyek nyilván a legkülönbözőbbek lehettek, a rájuk vonatkozó megjegyzések teljes hiánya miatt sajnos semmi közelebbit nem tudunk.

Jelentőségük kiemelkedően magas darabszámukban rejlik. A szakállasoknak a várharokban, várvédelemben játszott fontos szerepét legmeggyőzőbben jelentős számuk bizonyíthatja.

Ehhez azonban meg kell bizonyosodnunk arról, hogy az összeírások jelző nélküli barbatai valódi szakállasok.

A leltárakat az szerint, hogy milyen tényezők igazolták a szóban forgó fegyverek szakállas voltát, négy csoportba soroltuk.

1. Azon leltárak, amelyek a szakállasok mellett pixides manualeseket is említenek. Úgy véljük ugyanis, hogy ha az összeírók a gyalogsági lőfegyverek elkülönítésére ezt a kifejezést használják, akkor barbata alatt csak a szakállasokat érthetjük.¹¹⁴

¹⁰⁸ Diósgyőr, 1563, 1564; (Érsek)Újvár, 1570; Huszt, 1546; Lelesz, 1566, 1569; Nyitra, 1580; Szentgyörgy, é. n.; Újvár, 1596.

¹⁰⁹ Eger, 1556; Gyula, 1561; Murány, 1550.

¹¹⁰ Munkács, 1573; Murány castellum 1584; Sümeg 1601

¹¹¹ Kőrmend, 1603, 1605; Palota, é. n.

¹¹² (Érsek)Újvár 1570; Gyula, 1559; Murány, 1584.

¹¹³ Kassa, 1557; Likava, 1554, 1556; Murány 1550, 1584.

¹¹⁴ Bazin, 1575; Csábrág 1603; (Érsek)Újvár, 1568, 1570; Gyula, 1561; Kesző, 1598; Kőrmend, 1603, 1605; Léva, 1558; Nyitra, 1580, 1587, 1596; Savaria, 1592; Sümeg, 1604; Sziget, 1553; Trencsén, 1583, 1594; Zágráb, 1596.

2. Azon inventáriumok, amelyekben a barbaták szakállas voltát ugyanazon várak, palánkok más esztendőből származó leltára bizonyítja.¹¹⁵

3. Azon összeírások, amelyekben a szakállásokra jellemző, néhány darabos, szét-szórt elhelyezkedés a bizonyító.¹¹⁶

4. Azon leltárak, amelyekben egyedi körülményekből következtethetünk:

ADORJÁN 1602 (2)

Ebben az összeírásban a következő fegyverek szerepelnek:

„Bombardae majores... uulgo Tharaczk”

„Bombardae Minores vulgo Zakalos”

Márpedig mind az 1577-es német nyelvű országos összeírás, mind pedig a magyar leltárak hierarchiájában a tarackokat a szakállások követik.¹¹⁷

KŐRÖSSZEG 1602

Ennél az összeírásnál is csak ugyanarra hivatkozhatunk, mint Adorján esetében. Mivel a két leltárt ugyanazok a személyek készítették, feltehető, hogy a két inventárium logikai felépítése és szóhasználata azonos.

LEDNICZE 1559

A leltárban a következő tételt olvashatjuk: „Globi ferrei ad Barbatas 200”. Az pedig közismert, hogy a szakállások jobbára vasgolyókkal tüzeltek.

SÁG 1604

Itt nem a pixides manuales, hanem a bombarda kifejezés szolgál a kézi lőfegyverek elkülönítésére. A barbata tehát feltehetően a szakállásokat jelöli.

(ALSÓ-)STUBICA 1569, 1571

A leltárt ugyanazok készítették, akik az 1569, 1571-es szomszédvári összeírást. Mivel ott a pixis barbata és a barbata kifejezések szakállast jelentenek, nincs okunk feltételezni, hogy az összeírók megváltoztatták volna szóhasználatukat.

Az inventáriumok egy ötödik csoportjában csak valószínűsíthető, de nem bizonyítható a barbaták szakállas volta. Ide tartozik Csejte 1569, Likava 1544, Trencsén 1535, Kéthida 1569, és „castelli Thorreh” 1601. E két utóbbi hely palánk lévén, feltehetően az ezekre jellemző fegyverzettel rendelkezett.¹¹⁸

Mint a fentebbiekből kiderült, az 53 leltár közül, amelyekben a barbaták mindenféle jelző nélkül szerepelnek, 48 esetben bizonyítható, illetve valószínűsíthető, hogy az említett fegyverek valóban szakállások.

A fegyverek származási helyére utaló jelzők

Barbatae Pragenses

A latin összeírások közül 24-ben találhatunk ún. prágai szakállásokat. Az adatok egyenkénti részletes elemzése megerősítette, hogy 23 leltárban bizonyosan valódi szakállásokról van szó.¹¹⁹

Egy esetben (Kapornak 1569) az inventárium szóhasználatának hitelét csak az

115 Csábrág, 1558 → Csábrág, 1558 (HK 1894. 236. o.) A továbbiakban a nyíl a bizonyító leltár felé mutat. Egerszeg, 1572 → Egerszeg, 1568; Hrusso, 1550 → Hrusso, 1550 (német); Kesző, 1578, 1587 → Kesző, 1598; Murány castellum 1584 → Murány 1584; Nyitra, 1582 → Nyitra, 1580; Palota, é. n. → Palota, 1559; Savaria 1577, 1578 → Savaria, 1571; Sümeg, 1572, → Sümeg, 1568; Sümeg, 1601 → Sümeg, 1604; Szitnya, 1602, 1603 → Szitnya, 1558; Szomszédvár, 1569 → Szomszédvár, 1571.

116 Csábrág, 1602; Kassa, 1557; Szomszédvár, 1571; Trencsén, 1549; Végles, 1562; Verőce, 1547; Zalavár, 1569; 117 Egervár, 1558; Munkács, 1603.

118 A 90 latin nyelvű leltár között megtalálható 9 kisebb palánk összeírása is. Fegyverzetüket felmérve úgy találtuk, hogy egy-egy palánk védelmére átlag 1 (1,66) löveg jutott, míg az egy-egy helyre jutó szakállások száma átlag 231.

119 A részletes bizonyítást nagy terjedelme miatt sajnos nem közölhetjük.

támasztja alá, hogy e hely castellum volt, s mint ilyenek, alapvető fegyverzetét a szakállasok képezhették.

Az összeírók a prágai szakállasok megnevezésénél szinte egyöntetűen a barbata, vagy a pixis barbata kifejezést használják. Ezt a homogén szóhasználatot egyetlen adat bontja meg; Sziget 1553-as leltárában szerepel 42 „Pragen pixides”.

Sajnos nem tudhatjuk pontosan, hogy hanyagságból, vagy pedig a megkülönböztetés szándéka miatt maradt ki a megnevezésből a barbata kifejezés.

Magukról a prágai szakállasokról, ágyazatuk formájáról, méreteikről a leltárak jóformán semmit sem árulnak el. A fegyverek túlnyomó többségéhez ugyanis — származási helyük megnevezésén kívül — semmilyen jelző nem kapcsolódik. Ennek alapján úgy tűnik, e fegyverek olyan sajtóságos külső jegyekkel rendelkeztek, hogy az összeírók az azonosításhoz elégségesnek tartották a származási hely feltüntetését.

Egerben 16, Szigetvárrott 10, Szarvaskő várában pedig 7 különböző ponton sorolnak fel prágai szakállasokat, de semmiféle különbségre nem utalnak az egyes fegyverek között.

Az a néhány, a méretekre vonatkozó relatív jelző, amely a leltárakban szerepel, jelzi, hogy a prágaiak sem voltak egyforma fegyverek, de bővebb tájékoztatást nem nyújt.

Meglepően kevés a prágaiak használhatatlanságára vonatkozó megjegyzés. Öt leltár említ törött, vagy ágyazatlan fegyvereket: 7 darabot a csaknem félezerből.

Az összeírások ugyan szűkszavúak, de annál többet árul el a prágai fegyverek elhelyezkedése.

Demonstratív jelleggel táblázatba foglaltuk három olyan vár adatait, amelyekben a jelentős számú prágai szakállas pontos elhelyezkedését is ismerjük.

EGER 1556¹²⁰

Elhelyez-

<i>kedés</i>	K	ER	ER	K	ER	K	ER	ER	ER	ER	ER	ER	ER	ER	ER	ER	E
Prágai	10	9	3	3	2	6	2	5	8	5	6	5	7	2	3	1	
Csetneki	9	1	—	—	2	6	—	1	—	—	—	3	—	—	—	2	
Lövegek száma	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	4	1	0	

SZIGET 1553

Elhelyezkedés

	ER	ER	E	ER	ER	ER	ER	ER	K	ER	ER	K	ER	ER
Prágai	—	—	42	1	3	—	10	14	—	3	5	2	—	2
Csetneki	2	15	—	9	6	1	1	—	4	1	5	6	5	—
Lövegek száma	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1	2	0	2	0

SZARVASKŐ 1596

Elhelyezkedés

	E	E	ER	E	E	E	K	K	K
Prágai	8	1	3	—	5	5	4	1	—
Csetneki	8	3	—	12	—	1	—	7	2
Lövegek száma	0	0	1	0	0	0	0	0	0

A táblázatok és más összeírások alapján úgy tűnik, hogy békeidőben jobbára a prágai és más szakállasok látták el a bástyák, tornyok és kapuk állandó védelmét.

A kortársak tehát tűzerejüket — az őrség kézfegyvereivel kiegészítve — elegendőnek tartották a rajtaütésszerű támadások visszaverésére.

120 A táblázatban használt rövidítések feloldása: K = kapu: a kapuközben, a kapu fölött és mellett annak védelmére elhelyezett fegyverek. ER = erődítés: a bástyákon, falakon, tornyokon elhelyezett szakállasok. E = egyéb: a raktárakban, belső helyiségekben levő fegyverek.

Módszeres ostrom esetén pedig támogatták, fedezték a tüzérség harcát, erősítették a gyalogság tüzeit.

Barbatae „chetnekienses”

A csetneki szakállasok valószínűleg ugyanolyan feladatokat láttak el mint a prágaiak.

Ezek a mindössze hét leltárban előforduló fegyverek minden esetben olyan várakban bukkannak fel, ahol jelentős számú prágai szakállas is található.

Elhelyezkedésükben a prágaiaknál megfigyelhető elvek érvényesülnek. A fentebb közölt táblázatok alapján úgy tűnik, hogy a két fegyverfajta valamilyen módon kiegészítette egymást. Sajnos, a pillanatnyilag rendelkezésre álló adatok nem teszik lehetővé a prágai és csetneki szakállasok összehasonlítását.

A csetnekiekről egyetlen adaton kívül semmilyen részletesebb információt nem közölnek az inventáriumok. („Barbate ferreae sive chethnekien”)¹²¹

Az összeírások szűkszavúsága azért különösen sajnálatos, mert a leltárakban felsorolt fegyverek közül egyedül ezekről tudjuk biztosan, hogy Magyarország területén készültek.

Barbatae Norimbergenses

Trencsén 1557-es magyar leltárában, amelynek német eredetije is fennmaradt, a babocsaihoz hasonló hibát figyelhetünk meg: ném. „halb Nurmbergisch hagen” > lat. „Barbate medie Norimbergen”

Jóllehet a fent említett fegyvereket Trencsén minden későbbi latin összeírása (1583, 1594, 1595) pixides manualesként említi, 1557-ben nem lehet szó elírásról. Az összesítésnél ugyanis a nürnbergi fegyvereket újból a szakállasokhoz sorolják.

Eger 1558-ban és 1560-ban készült leltára Nürnbergben készült spanyol szakállasokat említ, míg az 1553-as, 1555-ös, 1556-os és 1562-es összeírások ugyanezeket a fegyvereket spanyol kézi puskának, illetve spanyol puskának nevezik.¹²²

Babocsa, Trencsén és Eger esetében e várak más leltárai bizonyították, hogy az ún. nürnbergi „szakállasok” valójában gyalogsági fegyverek, puskák.

Még három esetben történik említés nürnbergi fegyverről:

CSÁBRÁG 1602

„Pixides Norimbergen”

PALOTA (é. n.)

„Pixides Norimbergen”

KASSA 1557

„Barbatae Norimbergenses”

Az első két esetben a pixides kifejezés önmagában való, egyedüli használata erősíti meg, hogy ezek a nürnbergi fegyverek puskák, és nem szakállasok (l. 492. o.).

Az előző példák, valamint annak alapján, hogy minden nürnbergi puska mellett megtalálhatjuk a kézi lőfegyverekre jellemző tartozékok felsorolását, feltehetjük, hogy a 96 kassai „Barbatae Norimbergenses unacum lagenis pulverum e formis globorum” sem valódi szakállas.¹²³

A communes, simplices jelzővel ellátott szakállasok

Barbatae simplices

A simplex kifejezés relativitása abból adódik, hogy eredeti jelentését ugyan nem változtatja meg, de mégis minden esetben mást és mást jelent.

¹²¹ Eger, 1553.

¹²² Eger 1555-ös és 1560-as leltárát lásd *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. II. 225—229. o.; az 1562-es leltárt l. *Történeti Tár* 1881. 746—763. o.

¹²³ Tartozékokkal említett nürnbergi fegyverek: Babocsa, 1563 (német); Csábrág, 1602; Trencsén, 1557, 1583, 1594; Palota, é. n.

Ezt a jelzőt ugyanis az egyes szakállasfajták hangsúlyozott megkülönböztetésére használták. Rakonok 1557-es és Verőce 1547-es leltárában például a prágai szakállasok után következő fegyvereket nevezik *pixides barbatae simplices*nek. Sümeg (1601) esetében a kisebb szakállasokkal egy helyiségben lévő fegyvereket különíti így el az összeíró. Ezekben az esetekben a simplex jelző inkább csak azt fejezi ki, hogy az adott fegyverek melyik szakállasfajtaéhoz nem tartoznak.

Lényegében ugyanezt a funkciót látja el a kifejezés Gyula 1561-es és Murány 1550-es összeírásában, azzal a különbséggel, hogy itt nem a fajtától, hanem a mérettől való eltérést emeli ki.

GYULA 1561

„*Pixides barbatae simplices*...” ↔ „*Pixides barbatae maiores*”

MURÁNY 1550

„*Pixides Barbatae dupl.*” ↔ „(*Pixides Barbatae*) *simplices*”

Elképzelhető, hogy az erős német hatást mutató murányi leltárban a simplex szerepe több már, mint egyszerű elkülönítés.

A készítők nevei alapján feltehetjük, hogy az inventárium eredetileg német nyelven készült, amit megerősít a leltár rendezettsége, illetve a szakállasok felvételének módja is.

Ez esetben a „*Pixides Barbatae dupl.*” jelentése *Doppelhaken*, a („*Pixides Barbatae simplices*”-é pedig *einfache Haken*. Ez utóbbi fegyvertípus pedig nem a szakállasokhoz, hanem a gyalogsági fegyverekhez tartozik.

Ha feltételezéseink helytállóak, a simplex jelző — németből fordított leltárak esetében — olyan fontos módosító jelentést hordoz, amely alapjaiban változtatja meg egyes kifejezések értelmét.

Végül meg kell még említenünk két olyan leltárt (Bazin 1575, Borostyánkő 1570), amelyekben a simplex, kiegészítő jelzőként szerepelve, feltehetően csak a szóban forgó fegyverek egyszerű, hétköznapi jellegére utal.

Barbatae Communes

Ezt a nem túl gyakori, összesen négy leltárban előforduló kifejezést, a simplexhez hasonlóan, az egyes szakállasfajták elkülönítésére használták.

Olyan szituációkban alkalmazták e jelzőket, amelyekben az egyes fegyverfajták elkülönítése szükséges volt, de a szakállasok — legalábbis az összeírók számára — semmiféle különös ismertetőjellel nem rendelkeztek.

MURÁNY 1584

„*Barbatae magnae centenariae*...” ↔ „*Barbatae communes*”

SAVARIA 1565

„*Pixides quas barbatae vocant sine barba*...”

„*Pixides barbatae fractae*...” ↔ „*Pixides barbatae communes*...”

LIKAVA 1554, 1556

„*Pixides barbatae pragenses*...” ↔ „*Pixides barbatae communes*...”

A fegyverek ágyazottságára utaló jelzők

*Barbatae cum manubris ligneis*¹²⁴

A szakállasokat a szakirodalom ágyazatuk fejlettségi szintje alapján három csoportra osztja:

1. vasnyelű szakállasok
2. fanyelű szakállasok

¹²⁴ A fegyverek e csoportjának feldolgozásába a latin leltárak mellett — a logikusabb felépítés érdekében — a magyar összeírások adatait is beépítettük.

3. tusás ágyazatú szakállások¹²⁵

A második csoportba tartozó fegyvereket a korabeli magyar nyelv botos, nyélbeütő, leggyakrabban azonban fanyelű szakállasnak nevezte.

A fa- és vasnyeleken kívül más jellegű ágyazatról a magyar és latin nyelvű leltárak elvétve tesznek csak említést.

Mivel a XVI. század második felére általánossá vált a szakállások tusás ágyazása,¹²⁶ úgy véljük, a nagy számban előforduló jelző nélküli vagy az olyan semmitmondó jelzőkkel, mint *communes*, *simplices* ellátott szakállások javarészt már ágyazottak lehettek.¹²⁷

A XVI. századi magyar nyelv feltehetően még nem ismerte az ágyazat kifejezést e mai formájában. Ugyanígy jelentéssel használhatták viszont az ágy szót.¹²⁸ A nyelvi eszközök tehát megfelelőek voltak az egyes fegyverek ágyazati formák szerinti elkülönítésére, a típusok egyértelmű megkülönböztetésére.

KERESZTÚR 1597

„Fa nielw vass szakalások”

„Fa agiu Vass Szakalások”¹²⁹

Sáros 1606-os leltára kitűnő példa arra, hogy a XVI. században az ágy kifejezést feltehetően, már a tusás kiképzésű ágyazatokra használják.

SÁROS 1606

„Agi nelkw valo zakallas kit Nielben wtewnek hinak”

Úgy tűnik tehát, hogy a fegyverágyazatok leírásához használt XVI. századi ágy és nyél kifejezések jelentése megegyezik e szavak mai jelentésével. Ez pedig azt jelenti, hogy a magyar nyelvű leltárak fanyelűnek nevezett szakállasai valóban a korszerűtlen nyélbeütős fegyverek csoportjába tartoznak.

A latin forrásokban az ágyazatok leírásához leggyakrabban használt kifejezést, a *manubris*, illetve *manubris ligneis*.

Azokat a fegyvereket, amelyeknek megnevezésében ez a kifejezés szerepelt, mindaddig az elavult fanyelű vagy nyélbeütős szakállások közé sorolták.

A korabeli szótár¹³⁰ a *manubrium*nak nem egy, hanem két jelentését — nyél, markolat — is megadja. Kérdéses azonban, hogy az összeírók valóban csak ilyen értelemben használták-e a kifejezést.

Ennek megvizsgálására épp a korban már elavultnak számító, fanyelűnek tartott szakállások magas száma ösztönzött. Valószínűtlennek tartottuk ugyanis, hogy egy olyan időszakban, amelyben a várak kiemelkedő szerepet játszottak, védelmüket ilyen, jóformán használhatatlan fegyverekre bízták volna. A nyélbeütős fegyverek ugyanis felépítésüknél fogva sem voltak alkalmasak olyan, a szakállásokra háruló feladatok ellátására, mint például az ellenség tüzéinek megsemmisítése, sáncmunkáinak zavarása, akadályozása stb.¹³¹

Az első kétségeket a *manubris* „nyél” jelentésével kapcsolatban Érsekújvár 1570. évi inventáriuma ébresztette.

Azt elképzelhetőnek tartottuk, hogy néhány régi nyélbeütő szakállas még megtalálható volt a várban. „*Pixides barbatae maiores antiqua fracta alique sine manubrio*”, azaz régi, nagyobb szakállas puskák törtek, mások nyél(?) nélküliek.

¹²⁵ *Kozák Károly*: Magyar nyélbeütős szakállas puskák. *Folia Archeologica*. 1957. 169—170. o.

¹²⁶ Alátámasztják ezt a következők is: „Szakálos agyának való hásta ... deszkául vagon 20”, „Kifaragva vagon 10”, „Puska agyának való jávor fa darabokban vagon 25” (Eger, 1562) Történelmi Tár 1881. 756. o.

¹²⁷ „Zakallas 4 Az harmanak igen hitva' agya Vagio” (Egerszeg, 1597)

¹²⁸ Mivel a források nem használják ékezeteket, nem tudhatjuk biztosan, hogy az egyes leltárakban *agy* vagy az *ágy* szavakat használták-e.

¹²⁹ A nyél és az ágyazat megkülönböztetésére lásd még: Egerszeg, 1597; Sümeg, 1597.

¹³⁰ *Calepinus*: 197. o.

¹³¹ Mivel ezekkel a fegyverekkel nem lehetett célozni, a jelentős távolságban, fedezék mögött tevékenykedő ellenséget még véletlenül is csak nehezen találhatták volna el velük.

Az azonban elképzelhetetlen, hogy egy olyan időszakban, amelyben a gyalogság fele—kétharmada már kézi lőfegyverrel harcol, egy újonnan felszerelt várban a XV. század elején használatos puskákat vessenek harcba. („Pixides manuales sine manubrys”) Mint tudjuk, a XVI. században a gyalogsági lőfegyverek már tusás ágyazattal és lakatszerkezettel voltak ellátva. Eszerint a „Pixides manualas sine manubrys” kifejezésben a manubrys jelentése ágyazat.

A fentivel megegyező szóhasználatot figyelhetünk meg Huszt 1549-es leltárában is.

De az sem valószínű, hogy a jól felszerelt, nehéz tüzérséggel is ellátott Murányban 1584-ben a szakállasok 54,5%-a az elavult nyélbeütős fegyverek közül kerüljön ki.¹³² „Barbatae mediocres seu communes cum manubrys et alys pertinentys”

Borostyánkő a második vonalbeli várak közé tartozott ugyan, mégis nehéz elképzelni, hogy teljes védelmét mindössze 45 fanyelű szakállas lássa el. Pedig a manubris eddigi szűkebb értelmezése más fordítást nem tett lehetővé.

Egyes esetekben tehát kisebb, másokban nagyobb valószínűséggel feltehetjük, hogy a manubris kifejezést kétféle értelemben — nyél és ágyazat — használták.

A két jelentést azonban leltáraink egy részében — támpont híján — nem tudjuk egyértelműen elkülöníteni.¹³³

Az ágyazottság leírása azon esetekben sem mindig egyértelmű, amelyekben nem használják a manubris kifejezést.

MURÁNY 1550

„Pixides barbatae dupl: insertae”

WELIKE 1544

„Szakalas in ligno fixi”

PALOTA 1559

„Pixides barbatae in Ligno posite”

HUSZT 1546

„pixides similiter barbatae minores pragen sunt tota lignea”

A fenti kifejezésekben a túlzott általánosság akadályozza az ágyazat fajtájának azonosítását.

Mindaddig, míg nem sikerül tisztázni a manubris kifejezés legvalószínűbb és leggyakoribb jelentését, az egyes fegyvereket csak ugyanazon várak más leltárainak segítségével tudjuk azonosítani.¹³⁴

Az 1557-es latin nyelvű trencsényi leltár szóhasználatához is a német inventárium kifejezései adják meg a kulcsot.

TRENCSEN 1557

„Barbate medie Norimbergen 201”

„halb Nurmburgisch haggen” 201

„Barbate ferre 100”

„Eisen Doplhackhen 100”

„Barbate duple bone 13”

„Doppelhaggen der guet zu schiff
waren 13”

„Barbate duple lignea manubria
habentes 54”

„Doppelhaggen mit rings machten
hulzen schwancz 54”

„Barbate duple in antiqs sedibus
locate 32”

„Alt Doppelhaggen in der alten
schiffen 32”

„Barbate duple in fract sedibus 6”

„...gross Doplhaggen mit posen Zer-
procnen schiffte 6”

¹³² A számításoknál csak a használható állapotban levő fegyvereket vettem figyelembe.

¹³³ L. például Borostyánkő, 1570; Savaria, 1565, 1571; Sümeg, 1568; Szarvaskő, 1596; Újvár, 1596; Welike, 1544; Znyo, 1570.

¹³⁴ Csak a magyar nyelvű leltárakkal való összevetés alapján tudjuk biztosan, hogy Egerszeg és Sümeg szakállasainak egy része biztosan nyélbeütős fegyver.

„Barbate dupple ferreis
manubris inutiles 4”

„Barbate dupple lignea manubria
habentes 4”

„Barbate dupple lignea manubria
habentes 12”

„Barbate dupple ferrea manubria
habentes 11”

„sine manubeis et sedibus 2”

„Barbate ferre dupple ferrea
manubria habentes 12”

„Barabate dupple ligneas sedes
habentes 6”

„Barbate ferree ligneas sedes
habentes 2”

„Doplhaggen mit Eisen schwanzen die
Zugeprauchen sein 4”

„Eisen Doplhaggen mit hulzen schwan-
zen 4”

„Eisen Doplhaggen mit hilzern
schwantzen 12”

„Eisen doplhaggen elf mit Eisen
schwantzen und zwen ohn gefass 13”

„mit Eisen scwantzen Dophaggen
12”

„Eisen Doplhaggen in holz
eingefast 6”

„Eisen Doplhaggen in holz
gefast 2”

A két szöveg összevetése alapján úgy tűnhet, hogy a manubris „nyél” jelentése vitathatatlan. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a latin nyelvű leltár a német eredeti fordítása. Így — a latin fordítás tükrében — nem a magyar, hanem a német nyelv szóhasználatának sajátosságait figyelhetjük meg.

Sajnos, a szakállasoknak a XVI. század második felére általánossá váló tusás ágyazatú formájára eddig nem találtunk olyan kifejezést, amelyet általánosnak nevezhetnénk.

A sedes, lectis, thecis kifejezések ugyan bizonyosan ágyazatot jelentenek, az instrumentis jelentése azonban már kérdéses¹³⁵

Barbatae cum manubris ferreis

A szakállasok e csoportjának tanulmányozása — a rájuk vonatkozó adatok kis száma és a források szűkszávsága miatt — érdemben egyelőre nem lehetséges.

Akár nyélnek, akár markolatnak fordítjuk azonban e fegyverek elnevezésében szereplő manubris kifejezést, mindenképp csak a szakállasok egy meghatározott fajtájára gondolhatunk. Arra a korai típusra, amelyet Kozák Károly is leír a magyarországi szakállasokról szóló tanulmányában.¹³⁶

Az inventáriumok ezekből a XVI. században már elavult fegyverekből viszonylag keveset sorolnak fel. Ám ezekből az adatokból sem tudunk meg semmi érdemlegeset e fegyverek külsejéről, nagyságáról, formájáról.

Barbatae sine manubris

Mivel a szakállasok e csoportjánál épp a használhatatlanságra vonatkozó adatot tekintettük a lényegi információnak, úgy véltük, logikusabb ezeket a következő nagyobb egység keretében tárgyalni.

A szakállasok használhatóságára utaló jelzők

Barbatae fracate, barbatae sine manubris, barbatae nullius valloris, barbatae inutiles, barbatae viles

A címben felsorolt kifejezések — a barbatae viles kivételével — más-más módon mind a szakállasok használhatatlanságát fejezik ki.

¹³⁵ A sedes kifejezést használja: Trencsén, 1557; a lectist: Bajmóc, 1571; Diósgyőr, 1564; Zágráb, 1596; a thecist: Eger, 1556; Munkács, 1573; Murány, 1550; az instrumentist: Bazin, 1575; Savaria, 1571.

¹³⁶ Kozák Károly: A magyarországi szakállas puskák fejlődéstörténetéből. *Archeológiai Értesítő*. 1974. 300. o.

Az összes latin inventárium ilyen jellegű adatát összegyűjtve táblázatot készítettünk. Ebből megtudhatjuk, hogy mely várakban, mikor, milyen jellegű hibával, milyen számban és arányban írtak össze rossz, hasznavehetetlen fegyvereket.

<i>A vár neve</i>		<i>Használható szakállások</i>	<i>Használhatatlan szakállások</i>				<i>Használhatatlannok aránya %-ban</i>
			1	2	3	4	
BOROSTYÁNKŐ	1570	45	—	7	—	—	13,4%
DETREKŐ	1552	0	—	—	—	24	100%
CSÁBRÁG	1558	89	4	—	—	—	4,3%
DIÓSGYŐR	1564	232	—	2	—	—	0,8%
EGER	1556	661	1	11	—	—	1,8%
EGER	1558	445	14	—	—	4	3,8%
ÉRSEKÚJVÁR	1568	98	17	—	—	—	14,7%
ÉRSEKÚJVÁR	1570	83	11	7	—	—	17,8%
HUSZT	1546	22	1	—	—	—	4,3%
HUSZT	1549	16	1	4	—	—	23,8%
KŐRÖSSZEG	1602	27	—	—	—	22	44,8%
KESZŐ	1598	19	5	—	—	—	20,8%
MUNKÁCS	1573	87	—	8	—	—	8,4%
MURÁNY	1550	65	11	—	—	—	14,4%
MURÁNY	1584	143	—	23	—	—	13,8%
NYITRA	1580	41	—	—	16	—	28%
NYITRA	1582	41	—	—	16	—	28%
PALOTA	é. n.	98	49	—	—	—	33,3%
SAVARIA	1565	29	4	1	—	—	14,7%
SAVARIA	1571	26	3	2	—	—	14,7%
SAVARIA	1577	2	22	—	—	—	91,6%
SAVARIA	1578	13	13	—	—	—	50%
SÜMEG	1568	91	1	1	—	—	2,1%
SÜMEG	1601	47	—	3	—	—	6%
SZARVASKŐ	1596	61	1	3	—	—	6,1%
SZIGET	1553	94	4	—	—	—	4,4%
SZIGET OPP.	1553	57	3	—	—	—	
SZITNYA	1602	7	1	—	—	—	12,5%
SZOMSZÉDVÁR	1569	19	3	1	—	—	17,3%
SZOMSZÉDVÁR	1571	21	2	1	—	—	12,5%
TRENCSÉN	1557	246	6	2	4	—	4,6%
TRENCSÉN	1583	118	25	—	—	—	17,4%
TRENCSÉN	1594	118	25	—	—	—	17,4%
ÚJVÁR	1596	5	—	3	—	9	70,5%
VÉGLÉS	1562	58	4	—	—	—	6,4%
WELIKE	1544	81	—	1	—	—	1,2%
VERÓCE	1547	52	8	—	—	—	13,3%
ZÁGRÁB	1596	139	1	10	—	—	7,35

Magyarázatok a táblázathoz: 1. törött; 2. ágy/nyél nélküli; 3. inutiles; 4. nullius valoris és más használhatatlan szakállások

A táblázat adatait áttekintve a leginkább figyelemre méltó talán az, hogy a 90 latin nyelvű inventárium közül mindössze 37-ben említenek hasznavehetetlen fegy-

vereket. Ezek közül is 27 leltárban a használhatatlan szakállások aránya 20% alatt marad.

Néhány összeírás a nem harcképes fegyverek mellett felhívja a figyelmet a gyenge, rossz minőségű szakállásokra is (viles). A fentiekhez hasonlóan ezeket is táblázatba foglaltuk.

<i>A vár neve</i>		<i>Használható szakállás</i>	<i>„Hitvány” szakállás</i>	<i>Arányuk %-ban</i>
BOROSTYÁNKŐ	1552	42	2	4,5%
PALOTA	é. n.	74	24	24,4%
SAVARIA	1578	13	7	35 %
SAVARIA	1592	8	14	63,6%
TRENCSEÉN	1535	11	1	8,3%

A szakállások korára utaló jelzők

Barbatae veteres, antiquae, novae

Váraink fegyverállományának állapotáról segítenek képet alkotni azok a jelzők, amelyek a szakállások korára vonatkoznak. Mivel a leltárak szövegéből korukon kívül semmi érdemlegeset nem tudunk meg a fegyverekről, ismét a számokhoz kell folyamodnunk.

A következő táblázatban az öreg (veteres) és a régi (antiqua) jelzővel ellátott szakállásokat vetettük egybe — váranként — a többi használható szakállással.

<i>Vár neve</i>		<i>Használható szakállás</i>	<i>Öreg, régi szakállás</i>	<i>Arányuk %-ban</i>
BOROSTYÁNKŐ	1552	12	30 A	71,4%
DIÓSGYŐR	1563	163	54 A	24,8%
HUSZT	1549	16	4 V	20 %
LIKAVA	1554	68	4 A	5,5%
LIKAVA	1556	68	4 A	5,5%
SÜMEG	1568	56	35 A + 4 V	41 %

[A = antique; V = veteres]

Új szakállásokat (novae) két esetben említenek a latin nyelvű leltárak.¹³⁷

E fegyverek kis számából azonban nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket váraink fegyverellátását illetően. Nem bizonyítható ugyanis, hogy ezek a szakállások valóban újonnan készültek. Valószínűbb, hogy az „új” jelző a beszerzés közeli időpontjára, nem pedig a fegyverek állapotára utal.

A fegyverek anyagát megnevező jelzők

Barbatae ferreis

A 13 leltár közül, amelyek valamilyen formában említést tesznek a szakállások anyagáról, 12-ben vasból, egyben pedig rézből készült fegyvereket sorolnak fel.¹³⁸

A tényközlésnél bővebb információt azon kívül, hogy a csövek között gyakori volt a vasból készült, ezekből az összeírásokból nem hámozhatunk ki.

¹³⁷ Gyula, 1559; Palota, é. n.

¹³⁸ Vasból készült fegyvereket említenek: Bazin, 1575; Borostyánkő, 1570; Egerszeg, 1568; Gyula, 1559; Huszt, 1546; Savaria, 1565; Sümeg, 1568; Szentgyörgy, 1560, 1575; Trencsén, 1557; Zalavár, 1569; Znyo, 1570. Rézből készült fegyver: Welike, 1544.

A latin barbata (szakállas), amely egykor a tűzfegyverek összefoglaló elnevezése volt, az általunk vizsgált időszakban már csak egyes, elszórt, kivételesnek tekinthető esetekben jelölt a valódi szakállasokon kívül más fegyvereket.¹³⁹

A magyar anyanyelvű leltárkészítők által használt barbata és pixis barbata kifejezések szinte minden esetben a valódi szakállasok megnevezésére szolgálnak.¹⁴⁰ A kifejezés ettől eltérő értelemben csak az idegen eredetű, vagy ismeretlen fegyverek esetében és a németből fordított leltárakban fordul elő.¹⁴¹

Az a múlt század végén, e század elején kialakult romantikus elképzelés, mely szerint „Az igazi végbeli vitéz a maga erejében és ügyességében bízott s nem tartá magát méltónak, hogy ellenfelére puskát emeljen.” talán még napjaink történetírására is hatással van.¹⁴²

Ennek oka feltehetőleg a magyarországi fegyvergyártásra, a lőfegyverek számára és használatára vonatkozó adatok, források feltáratlansága.

Talán ez magyarázza azt is, hogy a váraink fegyverkészletének legjelentősebb hányadát kitevő szakállasokat korszerűtlen, jelentéktelen vagy használhatatlan fegyvereknek tartották, tartják.

A tanulmányunk elkészítéséhez felhasznált mintegy 150—200 várleltár csak töredékét képezi a korszak inventáriumainak. De mindegyikben, a legeldugottabb kis palánkban, a püspöki székhelyen, a nemesi famíliák váraiban, és a „korszerű”, hadászati fontosságú királyi erődítményekben egyaránt megtalálhatók a szakállasok.

Gyakoriságuk alapján a várvédelem alapvető fegyvereinek kell tekintünk őket.

Nagy számukat nem magyarázhatjuk csak az ország szűkös anyagi lehetőségeivel, hiszen a két birodalmi „székváros”, Prága és Bécs védelmére — az erős tüzés mellett — 800, illetve 900 szakállas sorakozott fel.¹⁴³ De a német városok fegyvertáraiban is több százas tételekben írták össze a szakállasok különböző típusait.¹⁴⁴

A királyi Magyarország területére vonatkozó, összesítő jellegű jelentés 1577-ben a felsorolt 46 fontosabb királyi végvárban összesen mintegy 4500 szakállast és kb. 4100 különféle puskát említ. E rendkívül becses dokumentum alapján képet alkothatunk nem csak a fegyverzet mennyiségéről, hanem annak jellegéről is.

A tűzfegyverek közül — szinte kivétel nélkül minden várban — a szakállasok száma a legmagasabb.

A várrendszer fontos, de másodrendű tagjait képező kisebb várakban pedig a néhány könnyű lövegéből álló tüzés mellett a védelem fő erejét a szakállasok képezték.¹⁴⁵

De úgy tűnik, hogy a kor képzett katonái is nélkülözhetetlenek tartották ezeket a fegyvereket. Erre utalnak a várkapitányok pénzt és felszerelést sürgető levelei is.

1553-ban Henyey István gyulai várnagy Castaldótól kér segítséget. Levelének mellékletében felsorolja azokat a fegyvereket, amelyekre feltétlenül szüksége lenne, többek között 100 prágai szakállast.¹⁴⁶

139 Pl. Körmend, 1603, 1605; Eger, 1558, illetve Léva, 1557; Kesző, 1598.

140 Az elemzés feltételeként minden barbatának, pixides barbatának nevezett fegyverrel kapcsolatban bizonyítanunk kellett, hogy azok valódi szakállasok. Így egyben az is bebizonyosodott, hogy a fenti két kifejezés valóban csak a szakállasokat jelöli.

141 Idegen eredetű: pl. Eger, 1553; ismeretlen: Körmend, 1603; fordítás: Trencsén, 1557.

142 *Takács Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 51. o.

143 Magyar Országos Levéltár. Az Esterházy család hercegi ága levéltára 1527—1936. Repositorium. 1527—1936 P. 108.

144 Giessen, 1568; Würzburg, 1584; Nürnberg, 1578, I. *Essenwein*: Quellen. 86—87. o.; 94. o. és 144—177. o.; Straßburg, 1592. I. *Müller*: Gewehre. 38. o.

145 Néhány adat az 1577-es összeírásból: Bozók: „Falkkhonen 5”, „Toppelhagkhen 84”; Szent Márton: „Falkhonet 4”, „Toppel hagkhen 42”; Palota: „Falkhonet 8”, „Scharffetindl 2”, „Hauffnicz 1”, „Toppelhagkhen 164”; Pápa: „Falkhonet groß und klain 7”, „Scharffetindl unnd Cammerstück 6”, „Toppelhagkhen allerlay 185”.

146 *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára 1313—1800. Bp., 1937. 201. o.

1554-ben Kerecsényi László Szigetvárra 1000 szakállast és 500 puskát tart még szükségesnek.¹⁴⁷

Amikor 1554-ben a török elfoglalta a füleki felső várat, Keresztúry Kristóf kér segítséget Korponáról, mert „...az magyarok csak az keeth alisso bastyaba, es az fold warba zarwlta, de az torokok kezebe vagon mynd a Por, s mynd az zakalos... myndenteh el lovek ith alat, mynd a warosba s mynd az alisso warba.”¹⁴⁸

A fonyódi várkapitány, Trombitás Balázs is felettebb sürgősnek tartja megromlódott szakállasainak pótlását.¹⁴⁹

De vajon miért voltak a várakban olyan fontosak és nélkülözhetetlenek ezek a fegyverek? Hiszen „Az ágyúgolyónál fontos a nagy tömeg, ... a puszkagolyó akár milyen kicsiny, egyes embernek mégis elég, és nem megokolt a kettő közti szakállasgolyó használata, amely fal ellen semmi, embernek meg túlságosan sok.”¹⁵⁰

Mint tudjuk, a szakállasok csövének fala általában jóval vastagabb volt, mint a puskáké. Ennek megfelelően egy átlagos puska töltetének többszörösét bírták el.

A nagyobb löporadag és az ólom helyett a könnyebb vas- és ólommal körülöntött vasgolyók alkalmazása jelentősen megemelte a lőtávolságot. Ez a fegyver típusától és a töltettől függően 250—450 m között, esetenként pedig e fölött is mozoghatott.¹⁵¹

A többi kézi lőfegyvernél jóval nagyobb lőtávolság és átütőerő a szakállasok elterjedtségének egyik fő oka.

Többek közt Eger és Szigetvár példája alapján úgy tűnik, hogy a török ostromtüzérség a XVI. században 250—300 m távolságból nyitott tüzet a legeredményesebben. Ez pedig azt jelentette, hogy a lövegek kezelő személyzetét a várbeli szakállasok tűz alá vehették.¹⁵²

De zavarták, veszélyeztették a szakállasok az árkokban és egyéb ostromműveken dolgozókat is. Istvánffy szerint szakállas lövése okozta például a szigeti falak előtt szorgoskodó Ali Portug halálát is.¹⁵³

Kitűnően felhasználhatták a szakállásokat a puskák lőtávolságán kívül elhelyezkedő vagy mozgó kisebb egységek ellen is, amelyekre ágyúval löni bajos és felesleges lett volna.

Mivel a támadók nem ismerhették pontosan a várbeliek fegyvereit, feltehető, hogy gyakran bekerültek az adott körülmények között meghatározhatatlan lőtávolságú szakállasok hatósugarába. Ez történetelt Somoskő 1576-os ostromakor is. Ali székesfehérvári bég Musztafa budai pasa parancsára megtámadja a várat. „...midőn annak fekvését szemügyre veendő, néhány török és segéde Hasszán kíséretében a várhoz közeledett, egy szakállas segédét szétszakgatá, úgy, hogy annak vére, széthulló izei... őt is bemocskolták.”¹⁵⁴

A rohamok elhárításában a szakállasok különösen fontos szerepet játszottak. Egyrészt, ha erre lehetőség nyílt, a szakállasok már jóval a könnyebb puskák és muskéták előtt tüzet nyithattak a rohamoszlopokra. Másrészt ők zárhatták a kézi lőfegyverek tűzcsapását. Nagyobb úrméretük és erős töltetük révén ugyanis e fegyverek alkalmasak voltak több kisebb golyó, illetve sörét nagyerejű kilövésére is.

Apróbb golyókat és sörétet a magyarországi harcokban is használtak a szakállas-

147 Szigetvári levelek a török hódoltság korából. A szigetvári Várbaráti Kőr kiadása, 1982. 63. o. Kerecsényi László szigetvári várkapitány kérvénye öfelségéhez. Sziget. 1554. szept. 16.

148 Szalay Ágoston: Négy száz magyar levél a XVI. századból 1504—1560. Pest, 1861. 133. o. (A továbbiakban: Szalay: Levelek) Márton deák és Keresztúry Kristóf Nagy Imre korponai kapitánynak. 1554. szept. 9.

149 Szalay: Levelek. 167. o. Trombitás Balázs Magyar Bálintnak. 1555. „...Ha k. erthesse engemeth onal poral, es zakalossokkal, merth az prahay zakalossakba el zakadosszának...”

150 Szege Pál: Végváraink szervezete a török betelepülésétől a tizenöt éves háború kezdetéig 1541—1593. Bp., 1911. 252. o.

151 Müller: Waffen. 120. o.; Meynert: Geschichte, I. 416. o.

152 Sugár István: Az egeri vár és viadala. Bp. 1971. 77. o.; uő.: Szigetvár és viadala. Bp., 1976. 164. o.

153 Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1608. (Ford.: Vidovich István) Debrecen, 1871. 542. o.

154 Istvánffy: i. m. 610. o.

sokhoz, mint azt Sáros 1557-es és 1606-os inventáriumai is tanúsítják: „Einfasslen schrot zum Toppelhacken I”, illetve „Schrott zum Toppelhackhem halb Thunen”.¹⁵⁵

A szakállásokat a sokrétű alkalmazási lehetőségük mellett olcsóságuk, egyszerűségük tette igazán elterjedt, kedvelt fegyverré.

Jóllehet tanulmányunkban mindvégig elismeréssel szoltunk a szakállasokról, nem feledkeztünk meg arról, hogy ezek a fegyverek jobbára már csak a várak, erődítések védelmében játszottak igazán fontos szerepet. Ott viszont, a mozgékonytársaikat és a tüzerőt egyesítve, jól megfeleltek az igényeknek, akkor is, ha legnagyobb részük, korszerűség tekintetében, nem állt éppen „világszínvonalon”.

MELLÉKLETEK

A továbbiakban közöljük a terminológiai elemzésbe bevont inventáriumoknak azokat a részleteit, amelyek a szakállásokra, vagy más kézi lőfegyverekre vonatkoznak.

Az idézőjelben álló szövegek betűhív átirások. A » ' « jellel az eredeti szövegben alkalmazott rövidítéseket jelöltük.

Az inventáriumokban a fegyverek számát hol arab, hol római számokkal adják meg. Mi, az áttekinthetőség kedvéért mindenhol egységesen arab számokat használunk.

Az egyes leltárakon belül az ismétlődő, azonos elnevezéseket helytakarékosság céljából összevontuk. Ezek idézőjel nélkül, mai helyesírással szerepelnek.

A zárójelben álló kifejezések nem részei az eredeti összeírásnak. Feladatuk a szöveg értelmezésének megkönnyítése, egyértelművé tétele.

A szövegközi kérdőjelek az olvasati, vagy értelmezési bizonytalanságokra utalnak.

Fel kell még hívnunk a figyelmet arra is, hogy a közölt részleteken belül az egyes tételek nem a leltárak eredeti sorrendjében, hanem a számítógépes feldolgozás által kialakított egységes rendben helyezkednek el.

Itt szeretnék köszönetet mondani *Czapek Zsolt* villamosmérnöknek a program elkészítéséért, továbbá *Domokos Györgynek*, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának, aki útmutatásaival megkönnyítette számomra a levéltári kutatásokat.

I.

A FELHASZNÁLT LATIN NYELVŰ INVENTÁRIUMOK

ADORJÁN 1602 (1)
„Sclopetum vulgo Zakalos” 32	BOROSTYÁNKŐ 1552
„...pixides Barbatae pragen’” 12
„pixides Barbatae Antiquae” 30
„pixides Barbatae Antiquae et Viles” 2
ADORJÁN 1602 (2)
„Bombardae Minores vulgo Zakalos” 32	BOROSTYÁNKŐ 1570
„Barbatae ferree simplices cum manubrys ligneis” 45
„Barbatae ferreae eiusde’ generis sine manubrys” 7
„Pixides manuales Schwanopüchsen dictae” 20
BAJMÓCZ 1578
„Barbatae sine lectis in Baculis” 23
„Barbatae absq Lectis in Baculis” 13
„Barbatae in Lectis positae” 64	CSÁBRÁG 1558
„Barbatae in arcae” 89
„Barbatae fractae” 4
BAZIN 1575
„Barbatae” 5
„...barbatae ferreae simplices medie’ seu domesticae” 35
„pixides barbatae ferreae in suis Instrumentis” 17
„pixides manuales longiores” 2
„breviores seu comunes pixides” 6	CSÁBRÁG 1602
Pixides barbatae 40
„Pixides Norimbergen’ ” 10

- CSÁBRÁG 1603
 „Pixides Barbatae” 40
 „Pixides manuales” 10
- CSEJTE 1569
 „Pixides Barbatae” 50
- DETREKŐ 1552
 „Barbate antique pixides ...et Nullius Valoris” 24
- DIÓSGYŐR 1563
 „Pixides Barbatae antiquae” 54
 „Pixides Barbatae duplae” 55
 „Pixides Barbatae minoru' et maior'” 108
 „pixides manuariae Peditum simplices” 40
- DIÓSGYŐR 1564
 „pixides Barbatae maiores et minores” 61
 „pixides barbatae minores” 52
 „pixides Barbatae maiores sive duplae” 119
 „pixides Barbatae sine lectis” 2
 „pixides manuariae” 34
- EGER 1553
 „Barbate pixides Maiores Bone” 126
 „Barbate pixides pragen' ex Veteribus In Jazo Reformate bone” 107
 „Barbate pragen' In portis et propugnaculis” 59
 „Barbate ferreae sive chetnekien' ” 30
 „Pixides Manuales germaniae bone” 123
 „Pixides hispanice Nove” 300
 „Pixides Sew Archibuse hispanie Vel Barbate Medie” 99
 „Pixides sine lectis” 13
- EGER 1556
 Barbatae maiores 106
 Barbatae duplae 110
 Barbatae medias 344
 Barbatae pragenses 77
 Barbatae „Chietnekienses” 24
 (Barbatae pragenses) viles et destructa 1
 „Barbate' chietnekien sine manubrys” 4
 „Barbate' (duplae) sine Thecis seu Manubrys” 7
 „Pixides manuales” 157
 „Pixides manuarialia oblonga” 1
 „Pixides hispanicae novae et selectae” 297
- EGER 1558
 „Barbate” 114
 „Barbate' pragenses duple' ” 180
 Barbatae pragenses 78
 Barbatae „Chyethneky” 24
 „Barbate' mediocres” 49
 „Barbate pixides destructe' ” 14
 „Barbate' nullius valoris” 4
 „Barbate' hispanicae Norimberge' factae” 296
 „Barbate' manuarialia” 158
 „Barbate' breves manuales” 198
 „pixis manualis oblonga” 1
- EGERSZEG 1568
 „Barbata ferrea ligneu' manubrium habens” 1
- „Barbatae ferreae, ferrea manubria habentes” 2
 „Pixides barbatae Pragenses” 5
- EGERSZEG 1572
 Pixides barbatae 8
- (ÉRSEK)ÚJVÁR 1568
 Pixides barbatae 98
 „Pixides Barbatae fractae” 17
 Pixides cum suibus earum attinentys 98
 „Pixides fractae” 2
- (ÉRSEK)ÚJVÁR 1570
 „Barbata' ” 10
 „Barbata' maiores et minores” 14
 „Barbata' maiores” 2
 Barbatae minores 23
 Barbatae magnae 10
 Pixides barbatae pragenses 24
 „Pixides minores barbata' fractae” 11
 „Pixides maiores barbata' antiqua fracta alique sine manubrio” 7
 „Pixides manuales nova' ” 97
 „Manuales pixides sine manubrys” 2
- GYULA 1559
 „Magnae Barbatae ferrei” 3
 „Barbatae Pragenses” 57
 „Barbatae Chietnekyenses” 57
 „Barbatae novae” 39
 „Pixides Janichyarum” 6
- GYULA 1561
 „Pixides Barbatae” 127
 „Pixides Barbatae maiores” 100
 „Pixides Barbatae simplices” 200
 „Pixides manuales absque nulla preparatione nudae et nullius usui” 8
- HRUSSO 1550
 „Pixides Barbatae” 42
- HRUSSO 1554
 „...Bombarde sunt Triginta duodecim sunt Rupte in Combustione Castris”
- HUSZT 1546
 „Pixides Barbate' Minores pragen' ” 12
 „Pixides similiter Barbate' minores pragen' sunt tota lignea” 2
 „Pixis Barbata simitr' minor pragen' fracta' ” 1
 „Pixides Barbate' maiores et longiores pragen' ” 4
 „Pixides Barbate' ferrei” 4
- HUSZT 1549
 „Barbata media” 1
 „Pixides barbatae Pragenses” 11
 „Barbatae veteres nudae sine manubrio quatur et una fracta”
 „Pixides manuales novae ex Vienna adductae” 99
 „Pixides manuales veteres” 6
 „Pixides manuales veteres nudae sine manubris” 4

- JÁSZBERÉNY 1594
 „Zakalások tophaken Vocatj” 5
 „Zakalások kyknek agyvk nynchen” 5
- KAPORNAK 1569
 „Pixides Barbatae 25 Inter eas sunt Pragenses 8”
- KASSA 1557
 Barbatae 163
 „Barbatae longae” 6
 Barbatae mediocres 47
 „Barbatae breves” 100
 „Barbatae dimidia breves” 164
 „Barbatae Norimbergenses” 96
- KESZŐ 1578
 Pixides barbatae 26
- KESZŐ 1587
 „Pixides barbatae” 28
- KESZŐ 1598
 „Stipitibus affixae barbatae” 6
 Barbatae 13
 „Barbatae fractae” 5
 „Barbatae novae maiores et longiores in modum bombardarum praeparatae” 3
 „Sclopetae” 10
- KÉTHIDA 1569
 „Pixides Barbate” 9
 „Pixides pragens” 1
- KÖRMEND 1603
 Pixides barbatae 33
 „Barbatae minores” 4
 „Barbatae peditum Germanorum Muscheten Vocatae” 18
- KÖRMEND 1605
 Pixides barbatae 33
 „Barbatae minores” 4
 „Barbatae pixid: Germanor: Musketh Vocat” 18
- KÖRÖSSZEG 1602
 „Bombardas Minores meliores alias barbatae, vulgo Zakallas vocatas” 27
 „Viliores ittem absq Compagine” 22
- LEDNICE 1559
 „Pixides Barbate” 20
- LELESZ 1566
 „Pixides Barbatae maiores” 13
 „Pixides Barbatae minores” 13
 „Pixides manuariae” 4
- LELESZ 1569
 „Barbate’ pro more Antiquo lignis Affixe’
 Vulgo Bothos Zakallas voce” 2
 „Pixides Barbate’ Maiores” 15
 „Pixides Barbate’ Minores” 12
 „Pixides Manuariae viles” 2
- LÉVA 1557
 „Barbate’ pragenses” 15
 ”35 per do. Blasium provisorum empte’ ”
 „Barbate’ parte dimidia posite’ in ligno” 23
 „Pixides ispanie sive sclopetae” 25
- LÉVA 1558
 „In fustibus Barbate integre 11
 altera una instrumenta carens”
 Pixides barbatae 12
 Barbatae 23
 Pixides barbatae pragenses 38
 „Pixides chetneki in fustibus” 3
 „minores Pixides in fustibus” 5
 „Pixides manuales cum suis attinen’ ” 23
- LIKAVA 1544
 „Zakalos” 27
- LIKAVA 1554
 „Pixides Barbate’ mediocres” 45
 „Pixides Barbate’ pragenses” 23
 „Pixides Barbate’ communes et antique’ ” 4
 „Pixides manuales” 32
- LIKAVA 1556
 „Pixides Barbate’ mediocres” 45
 „Pixides Barbate’ pragenses” 23
 „Pixides Barbate’ communes et antique’ ” 4
 „Pixides manuales” 32
- MUNKÁCS 1573
 „Barbati minores ...” 9
 „Barbati medy ...” 20
 „Barbati integri tecis caren’ :” 8
 „Barbati integri tecas habentes ...” 58
 „Pixides Germanica ...” 22
 „Pixides simplices tecas habentes ...” 66
 „Pixides simplices tecis Carentes ...” 7
- MURÁNY 1550
 „Pixides Barbata’
 dupl: { Maiores 7
 Mediocres ligno inserte’ 52
 Carentes manubrio 8
 Simples ... insertae 6
 Absq’ tecis 3”
- MURÁNY 1584
 Barbatae magnae centenariae apellatae 26
 „Barbatae Centenariae sine manubrys” 6
 „Barbatae communes sine manubrys” 17
 „Barbatae mediocres seu communes cum manubrys et alys pertinentys” 78
 Barbatae communes 39
 „Barbata centenaria super duabus rotis” 1
 „Pixides manuales cum suis pelicanis calibeis et alys pertinentys” 30
 „Pixides manuales cum suis pelicanis tuberinis” 79
- MURÁNY (CASTELLUM) 1584
 Barbatae 8
 „Barbatae centenariae” 5
 „Barbatae minores” 3
- NYITRA 1580
 Barbatae 35
 „Barbatae maiores” 2
 „Barbatae inutiles, attrite inutiles” 16
 „Barbate’ Utiles” 2
 (Barbatae) „Minores manuariae” 2
 „Pixides manuariae” 20

- NYITRA 1582**
 „Barbate” 4
 „Barbate’ atrite inutiles” 16
 Bombardae barbatae 17
 „Bombarde’ Barbate Manuaria” 16
 „Bombarde’ Manuariae sine barbibus” 2
 „Bombarde’ Manuariae” 20
 „Bombarde’ Manuaria’ quis Barbatas vocant” 3
- NYITRA 1587**
 Barbatae vulgo zakalos 57
 „Pixides manuales” 65
- NYITRA 1596**
 Pixides barbatae 39
 „Pixides manuariae minores” 65
- PALOTA 1559**
 „Pixides Barbate’ de puro ferro” 24
 Pixides Barbate’ pragen’ Minor” 8
 „Pixides Barbate’ in ligno posite” 67
 „Pixides Manuales hispanicae” 20
 „Pixides similiter Manuales” 27
- PALOTA (é.n.)**
 „Pixides Barbate’ integre’ sunt” 74
 „pixides Barbate’ in Usum no’ valentes” 24
 „Aliam pixidu’ fracataru’” 49
 „Novas pixides Barbatas” 50
 „Pixides Norimbergen’ cum lagena” 100
- RAKONOK 1557**
 „Barbatae simplices” 5
 „Barbatae pixides Pragenses cum attinentiis et formatis” 25
- SAVARIA 1565**
 Pixides barbatae ferreae ... cum manubris ligneis 12
 „Pixides Barbata’ fracta’ nullius Vsus” 4
 „Pixides Barbatae communes 13 quor duodecim manubria habent. Una absq’ manubrio 13”
 „Pixides Barbata’ communes” 3
 „Pixides quas barbata vocant sine barba cu’ manubrys ligneis” 2
- SAVARIA 1571**
 Pixides barbatae cum manubris ligneis 25
 Pixis barbata „hens’ ferren’ manubria” 1
 „Pixides Barbatae fractae” 2
 „Pixis Barbata fracta in fine” 1
 „Pixides Barbatae sine Manubrys” 2
- SAVARIA 1577**
 „Pixides Barbatae” 2
 Pixides barbatae fractae 22
 Pixides barbatae absque instrumentis suis 7
- SAVARIA 1578**
 „pixides Barbatae” 6
 „Pixides Barbatae pragenses” 7
 Pixides barbatae fractae 13
 „pixides Barbatae viles” 7
- SAVARIA 1592**
 „Pixides Barbatae” 8
 Barbatae viles 14
- „Bombarda fracta seu Sclopeta” 1
 „Bombarda fracta” 1
 „Bombarda Vilis” 1
- SÁG 1604**
 „Barbatae” 3
 „Bombarda manualis” 1
 „Bombardae simplices peditum German.” 3
 „Bombardae Germanicae peditum longae” 2
- SÜMEG 1568**
 „pixides barbatae veteres manubrys ligneis...” 4
 „... et manubrys ferreis” 2
 „pixides barbatae antiquae ligneis manubris” 3
 Barbatae antiquae ferreis manubris 30
 Barbatae antiquae ligneis manubris 2
 Pixides barbatae ferreis manubris 10
 Pixides barbatae ligneis manubris 6
 „Barbatae manubrys ferreis” 3
 „Barbatae manubrys ligneis” 4
 „Pixides barbatae Pragenses” 12
 „Barbatae Pragenses” 13
 „Pixis barbata pragen’ fracta” 1
 „Barbata pragen’ sine manubrio” 1
 „Barbatae ferreis manubris ligneis” 2
 Pixides manuales 24
- SÜMEG 1572**
 Pixides barbatae 94
 „Pixides Janczar” 2
 „Pixides” 20
- SÜMEG 1601**
 „Pixides Barbatae cum manubrys ligneis” 11
 „Pixides Barbatae cum manubrys ferreis” 11
 Pixides barbatae 4
 Pixides barbatae minores 12
 „Pixides Barbatae simplices” 4
 „Pixides Barbatae Pragen’ dictae” 5
 „Pixides Barbatae sine manubrys” 3
- SÜMEG 1604**
 „Pixides Barbate’ cum Manubris Ligneis” 11
 „Pixides Barbate’ cum Manubrys ferr’” 11
 Pixide barbatae 23
 „Pixides Barbate’ Pragen’ dictae” 4
 „Muskethe Pixides” 17
- (ALSÓ-) STUBICA 1569**
 „Pixides Barbatae reperte’ sunt” 28
- (ALSÓ-) STUBICA 1571**
 „... pixides Barbate’” 28
- SZARVASKŐ 1596**
 Barbatae pragenses 27
 Barbatae „Czetniaky” 34
 (Barbata pragenses) „fracta una minor alys” 1
 „Barbatae sine manubrys” 3
- SZENTGYÖRGY (I) 1560**
 „Barbate ferree” 23
 „Pixides manuales oblonge” 2
- SZENTGYÖRGY (I) 1575**
 „Barbata’ ferrea” 23
 „Pixides manuales oblonga’” 2

SZENTGYÖRGY (II) é. n.

- „Barbatae majores” 6
- „Minores” 18

SZIGET 1553

- „...pixis barbata” 1
- Barbatae pragenses 40
- Pixides barbatae „chietnekien” 24
- Barbatae „chietnekien” 29
- (Barbatae) „... pragen fracte” 2
- „Barbate Chietnekien fracte” 2
- „Pragen pixides” 42
- „pixides manuales” 12
- „Pixides chietnekien” 2

SZIGET (OPPIDUM) 1553

- „pixides Barbate pragen’ et chethnekien” 57
- „fracte Barbate” 3

SZITNYA 1602

- „pixides barbatae” 7
- „Vna fracta”

SZITNYA 1603

- „pixides Barbatae” 33

SZOMSZÉDVÁR 1569

- „Pixides Barbatae” 19
- „Barbatae fractae’ seu disruptae” 3
- „Barbata absq’ manubrio” 1

SZOMSZÉDVÁR 1571

- „Pixides Barbate’ cu’ manubrys ligneis” 10
- „Pixides Barbate’ cu’ manubrys ferreis” 11
- „Barbate’ fracte’ seu disrupte’ Absq’ Manubrio” 2
- „Barbata absq’ manubrio” 1

„CASTELLI THORREH” 1601

- „Pixides Barbatae” 5
- „Pixides lancigerae” 5

TRENCSEN 1535

- „Pixides Barbate vulgo zakaloss” 10
- „Bona et viles simul” 2

TRENCSEN 1549

- Pixides barbatae 149

TRENCSEN 1557

- A leírást lásd az 504—505. oldalon.

TRENCSEN 1583

- Pixides barbatae 118
- Pixides barbatae fractae 25
- „Pixides manuales Norimbergen’ ” 200
- „Pixides manuariae Bohemicae minores” 180

TRENCSEN 1594

- Pixides barbatae 118

„Pixides barbatae ... fractae” 25

„Pixides manuales Norimbergen’ integrae” 200

„Pixides manuales Bohemicae minores” 180

ÚJVÁR 1596

- „Pixides barbatae minores quaru’ Vna sunt fracta” 6
- „Pixides barbatae sine manubrys” 3
- „Pixides barbatae maiores quaru’ nullus potest esse Vsus” 9

VÉGLES 1562

- „Barbate” 2
- „Barbate maiores” 16
- Barbatae pragenses 20
- Barbatae pragenses mediocres 9
- „Barbate Maiores pragenses” 3
- „Barbate chitneky” 8
- „Barbate fracte sine theca” 4

VERÓCE 1547

- Pixides barbatae 11
- Pixides barbatae simplices 30
- Pixides barbatae pragenses 11
- „Pixides fracti Barbati” 8

WELIKE 1544

- „Szakalos in ligno fixi” 15
- „Szakalos qui ferra Manubria habent” 16
- „Szakalos” 27
- „Szakalos cupreus” 1
- „Szakalos modo pragay facte” 18
- „Szakalos ad sajkas” 6
- „Pixides aczelos” 2
- „Pixides manualis aczelos maior” 1
- „Pixides manuales” 15
- „Mathyas kyralthwl maradot Regy kezy pusk was” 7
- „Eiusdem generis Reez puska” 4

ZÁGRÁB 1596

- „Szakalos alias barbatae” 135
- „Meruki Szakalos” 4 (?)
- „szakalos fractae” 1
- „Szakalos absq’ lectulis” 10
- „Pixides manuales” 3

ZALAVÁR 1569

- Pixides barbatae 11
- Pixides barbatae ferreae 31
- „Eiusdem generis parva” 1

ZNYO 1570

- „Pixides Barbatae ferreae cum manubrys ligneis” 6
- „Pixides mediae barbatae” 8

II.

A FELHASZNÁLT MAGYAR NYELVŰ INVENTÁRIUMOK

- BABOCSA 1563**
 „Zakalas” 85
 „Kyssebbyk zakalas” 145
- BAJON 1594**
 „Szakalos” 35
 „feel puska” 2
 „feel puska kinek agia ninchen” 1
 „puska” 4
 „aczelos puska” 1
- BELÉNYES 1600**
 „Szakallos” 21
- BESZTERCE 1580**
 „fel zakalos” 43
 „Vas zakalos” 12
 „Pragay Zakalos” 76
 „Zakadozoth zakalos es Agynelkw” 4
 „vas Agiu Puska” 1
 „Aczelos puska” 2
 „taplos puska” 1
 „fegyveres puska par” 3 1/2
- BOROSJENŐ 1605**
 „Zakalos” 80
 „Seregbontozoz valo zakallos” 6
 „Muskatyr puskak” 65
 „Janchiar Puska agiastul vagion” 10
 „Janchiar Puskavas agiatla” 7
 „Janchiar Puska agial” 7
- EGERSZEG 1587**
 „Fa Nielw zakaloss” 3
 „Wass zakaloss” 7
 „Praghay zakaloss” 11
- EGERSZEG 1597**
 „fa Nyelw Zakallos” 4
 „vas Nyelw zakalas” 7
 „Zakallas 4 Az harmanak igen hitva’ agya Vagio”
 „Pragay Zakallas” 3
- EGERVÁR 1558**
 „zakalos wagon” 21
 „kezy pwska wagon” 8
- KANIZSA 1556**
 „fa nyelv zakalos” 36
 „vas nyelo zakalos” 23
 „zakalas” 25
 „Pragay zakalos” 3
 „Thorot Zakalos” 2
 „puska” 82
- KANIZSA 1566**
 Fa nyelvű szakállas 46
 Vas nyelvű szakállas 70
 Szakállas 33
 Fél szakállas 3
 Törött szakállas 1
 Puska 105
- KAPU 1593**
 „Eoregh Zakalas” 38
 „hitvan Zakalas Kiknek agj kell” 12
 „hozzw apro puska” 17
- KERESZTÚR 1597**
 „Fa nielw vass Szakalások” 5
 „Fa agiu Vass Szakalások” 9
 „Eoregh nemet hozzu puskak kanothoz va-
 lok” 12
 „Janczar puska” 2
 „Kanothoz valo nemeth rovid puska” 3
- MUNKÁCS 1603**
 „Zakallos wagon mindenesteol 90”
 „Apro zerw pwskak” 20
 „... nagioB Zerw es kiszeb puskak” 24
 „Eoregh taplos Pwskak” 16
 „Puska” 57
 „Agi nelkw walo puska was” 9
- SÁROS 1606**
 „Agi nelkw valo zakallas kit Nielben wtew-
 nwk hinak” 36
 „Keozep szerio zakallas” 52
 „Eoregh zakallas” 105
 „Dirib-darab zakadozot zakallas” 15
 „Mas fele Agi nelkw walo zakallas” 9
 „Aczelos puska zezam nelkw” 2
 „Zakallas formaiu puskak” 47
- SOMLYÓ 1594**
 „Zakalos” 96
 „Puska” 3
 „agi nelkeol valo Puska” 1
- SÜMEG 1588**
 „Fa nielw Zakalos” 7
 „Was nielw Zakalos” 12
 „Pragay Zakalos” 13
 „Zakalos minek niele ninch” 4
 „Puska” 12
- SÜMEG 1597**
 „fa Nyelw Zakallas” 7
 „Vas Nyelu Zakallas” 19
 „Pragay Zakallas” 6
 „Zakallas hytva’ Zakadozott” 17
 „Puska Vas agi NekuL valo hjtva” 5
- SZÁDVÁR 1605 márc.**
 Szakállas 75
 Ágy nélkül való szakállas 14
 Muskatér 5
- SZÁDVÁR 1605 jún.**
 „Eoregh szakalos” 106
 „Fel szakalos” 26
 „Puska” 9
- SZINYÉR 1559**
 Szakállas 6
- TIHANY 1560**
 „Pragay zakalos” 47

„Chetneky zakalos Eop” 8
„Chetneky zakalos Teret” 4
„kezbely puska” 15

TÜRJE 1602
„Zakallos” 4

ÚJVÁR 1553
„Zakalos” 2
„fel Zakalos” 45
„Pragay Zakalos” 10
„Reghy theret Zakalas” 8

VERÓCE 1548
„Zakalos” 50
„pragay” 7
„Zakalos tereth” 10

ZALAVÁR 1553
Szakállas 53, negyvennek megszakadozott az eleje
Fél szakállas 3
törött puska 5
Réz puska 1

III.

A FELHASZNÁLT NÉMET NYELVŰ INVENTÁRIUMOK

BABOCSA 1563
„Toppel Haggen” 85
„Nurnbergerisch Halb Haggen” 145

CSÁBRÁG 1591
„Toppelhaggen” 62
„Handtrohr Sambt Iren Zugehörungen” 49

HOLLÓKÓ 1596
„12 Doppelhaggen darundter nur Zwen brauchsam”

HRUSSO 1554
„zwenund vierzikh doppl hagkhen”

KÉKKÓ 1596
„Centner unnd doppelhakhen” 24

LÓCSE 1569
„Doppelhacken” 107
(Doppelhacken) „mit stiehlen” 22

POZSONY 1594
„Toppelhackhen mit Irer Zugehörung” 82
„handtRöhr mit Schwamm’ schlossen” 18
„Alte Messene handtRöhr” 200
„alte ungefaste handRöhr” 12
„halbhagken mit feurschlössern” 48

POZSONY 1600
„Toppelhaggen” 78
„Einfache Rohr mit feurnschlossen” 48
„Einfache Rohr mit schwamschloss” 112
„Rohr zur Feuer Kugl” 12
„Alte Mossinge Rohr” 20
„Alte Ungeschifte Eisene Rohr” 12
„Zerprochene Muschgeten” 8

SÁROS 1557
„Gutt Toppelhackhen” 84
„Altfrankisch Toppelhackhen” 27
„Zerbrochenn Toppelhackhen” 18
„Hallbe hackhen” 35

SÁROS 1569
„guette Topplhaggen” 111
„halbe Topplhaggen auch ainsthails darunter altfrankische sturm Haggen” 104
„altfrankisches Toppl Haggen oder stollen genannt” 42
„halbe Toppl Haggen ungeschift” 7
„Zersprungen halbe Haggen” 7

SÁROS é. n.
„gutte Toppelhacken” 110
Margón: „Itt: Garnen einer Zu Skrungen”
„halb Toppelhack” 99
„Ohn geschifte” 10
Margón: „Garnen’ 2 Zu Skrung”
„Altfrankscher Topplhacken od’ Stolm genandt” 41
Margón: „Ittem Ain Zu Skrug”
„halb Toppelhack’ ohn geschift” 7
„Ittem mehr Zu Skrunger” 3

SZÁDVÁR 1597
„Centner haggen” 4
„Toppel haggen” 112
„Petstollen” 34

SZÁDVÁR 1600
„Centner haggen” 4
„Topplhaggen” 112
„Pedtstollen” 24

SZIGET 1547
„Toppelhackhen” 44
„Handtrohr” 12
A városban: „Toppelhackhen” 70

SZITNYA 1588
„Toppelhaggen guet und ...(?)” 36
„Handrohr mit schwammen schlossen” 14

TRENCSEN 1557
Leírását lásd a 504—505. oldalon.

IV.

A FELHASZNÁLT LATIN NYELVŰ INVENTÁRIUMOK LELŐHELYEI

Adorján	1602	OL U. et C. Fasc.	1.	N. 15.	Nyitra	1580	OL U. et C. Fasc.	77.	F. 17.
	(1)				Nyitra	1582		77.	17.
Adorján	1602		1.	15.	Nyitra	1587		77.	17.
	(2)				Palota	1559		37.	15.
Bajmóc	1578		84.	34.	Palota	é. n.		36.	56.
Bazin	1575		23.	7.	Rakonok	1557	MHH 30. kötet, 344—345. o.		
Boros- tyánkó	1552		96.	2.	Savaria	1565	OL U. et C. Fasc.	76.	F. 16.
Boros- tyánkó	1570		96.	2.	Savaria	1571		76.	16.
Csábrág	1558		76.	11.	Savaria	1577		76.	16.
Csábrág	1602		76.	11.	Savaria	1578		76.	16.
Csábrág	1603		76.	11.	Savaria	1592		76.	16.
Csejte	1569		77.	7.	Ság	1604		78.	14.
Detrekő	1552		96.	2.	Sümeg	1568		76.	17.
Diósgyőr	1563		76.	14.	Sümeg	1572		76.	17.
Diósgyőr	1564		76.	14.	Sümeg	1601		76.	17.
Eger	1553	Lymbus, 93. csomó			(Alsó-)				
Eger	1556	Lymbus, 95. csomó			Stubica	1569		100.	39.
Eger	1558				(Alsó-)				
Egerszeg	1568	OL U. et C. Fasc.	76.	F. 14.	Stubica	1571		100.	39.
Egerszeg	1572		77.	13.	Szarvas- kő	1596		78.	1.
(Érsek)					Szent- györgy				
Újvár	1568		77.	1.	(I)	1560		76.	12.
(Érsek)					Szent- györgy				
Újvár	1570		75.	33.	(I)	1575		23.	7.
Gyula	1559		76.	1.	Szent- györgy				
Gyula	1561		76.	1.	(II)	é. n.		100.	11.
Hrusso	1550		100.	17.	Sziget	1553		50.	24.
Hrusso	1554		100.	19.	Sziget				
Huszt	1546		99.	3.	(oppi- dum)	1553		50.	24.
Huszt	1549		75.	39.	Szitnya	1602		78.	12.
Jász- berény	1594		76.	6.	Szitnya	1603		78.	12.
Kapor- nak	1569		77.	5.	Szom- szédvár	1569		100.	39.
Kassa	1557	TT. 1890. 377—381. o.			Szom- szédvár	1571		100.	39.
Kesző	1578	OL U. et C. Fasc.	77.	F. 16.	Cast.				
Kesző	1587		77.	16.	„Thor- reh”	1601		78.	11.
Kesző	1598		77.	16.	Trencsén	1535		99.	25.
Kéthida	1569		77.	4.	Trencsén	1549		75.	41.
Kör- mend	1603		78.	13.	Trencsén	1557		99.	22.
Kör- mend	1605		78.	13.	Trencsén	1583		99.	22.
Körös- szeg	1602		1.	15.	Trencsén	1594		99.	22.
Lednice	1559		23.	7.	Újvár	1596		99.	1.
Lelesz	1566		18.	15.	Végles	1562	Lymbus, 93. csomó		
Lelesz	1569		18.	17.	Verőce	1547	OL U. et C. Fasc.	99.	N. 7.
Léva	1557		76.	10.	Welike	1544	Kultúrtörténeti Szemelvények a Nádasdyak 1540—1550-es számadásaiból. Bp., 1959. Ma- gyar Nemzeti Múzeum—Nép- rajzi Múzeum		
Léva	1558		76.	10.	Zágráb	1596	OL U. et C. Fasc.	99.	N. 9.
Likava	1544	Lymbus, 95. csomó			Zalavár	1569		55.	56.
Likava	1554	OL U. et C. Fasc.	99.	F. 26.	Znyo	1570		77.	11.
Likava	1556		99.	26.					
Munkács	1573		97.	28.					
Murány	1550		75.	43.					
Murány	1584		24.	78.					
Murány (cast.)	1584		24.	78.					

MAGYAR NYELVŰ INVENTÁRIUMOK

Babocsa 1563	OL U. et C. Fasc. 99. N. 14.	Munkács 1573	OL U. et C. Fasc. 97. N. 28.
Bajon 1594	106. 3.	Sáros 1606	76. 2.
Belényes 1600	160. 4.	Somlyó 1594	78. 7.
Beszterce 1580	Lymbus, 95. csomó	Sümege 1588	76. 17.
Borosjenő 1605	OL U. et C. Fasc. 28. N. 61.	Sümege 1597	76. 17.
Egerszeg 1587	46. 74.	Szádvár 1605.	LAK 1892. 934—935. o.
Egerszeg 1597	76. 17.		márc.
Egervár 1558	Lymbus, 93. csomó	Szádvár 1605.	OL U. et C. Fasc. 78. N. 15.
Kanizsa 1556	Lymbus, 95. csomó		jún.
Kanizsa 1566	<i>Müller Veronika</i> : Thúry György kanizsai kapitánysága. Zalaegerszeg, é. n.	Szinyér 1559	TT 1898. 663. o.
Kapu 1593	Lymbus, 95. csomó	Tihany 1560	TT 1878. 343. o.
Keresztúr 1597	OL U. et C. Fasc. 101. N. 3.	Türje 1602	OL U. et C. Fasc. 60. N. 58.
		Újvár 1553	96. 3.
		Verőce 1548	99. 7.
		Zalavár 1553	A pannonhalmi Szent Benedek Rend története. Bp., 1902. VII. 598. o.

NÉMET NYELVŰ INVENTÁRIUMOK

Babocsa 1563	OL U. et C. Fasc. 99. N. 14.	Sáros 1557	OL U. et C. Fasc. 76. N. 2.
Csábrág 1591	76. 11.	Sáros 1569	Zeitschrift für Historische Waffenkunde. 1920. 387. o.
Hollókő 1596	78. 10.	Sáros é. n.	OL U. et C. Fasc. 76. N. 12.
Hrusso 1554	100. 19.	Szádvár 1596	Lymbus, 95. csomó
Kékkő 1596	78. 10.	Szádvár 1600	Lymbus, 95. csomó
Lőcse 1569	<i>Hain Gáspár</i> Iőcsei krónikája. Lőcse, 1910—13.	Sziget 1547	Lymbus, 93. csomó
Pozsony 1597	OL U. et C. Fasc. 100. N. 22.	Szitnya 1588	OL U. et C. Fasc. 76. N. 11.
Pozsony 1600	100. 22.	Trencsén 1557	99. 22.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

OL U. et C.

Lymbus
LAK
MHN
TT

Magyar Országos Levéltár. Kamarai Levéltár. A Magyar Kamara archívuma. Urbaria et Conseriptiones. L. a 87. sz. jegyzetet!
A Ludovika Akadémia Közleményei
Monumenta Hungariae Historica
Történeti Társ

Йожеф Келеник

ЩИПКОВЫЕ РУЖЬЯ В ИНВЕНТАРНЫХ КНИГАХ ВЕНГРИИ XVI ВЕКА

Проблемы терминологии

Резюме

В XVI веке в Венгрии в крепостных боях важная роль принадлежала огнестрельному оружию. В крепостных инвентарных книгах наиболее часто и в самом большом количестве особо упоминаются «бородатые» (щипковые) ружья.

Преобразование европейского способа ведения боевых действий — всё более быстрое распространение огнестрельного оружия — повлекло за собой и изменения в военной терминологии. Как показывают источники, этот процесс имел место и в Венгрии.

В своей статье автор стремится осветить неточности оружейной терминологии на латинском языке. При сопоставлении латинских, немецких и венгерских инвентарных книг действительно щипковые отделяют от тех ружей, которые лишь по ошибке или по неточности терминологии называли щипковыми.

Щипковые ружья категоризовались нами по группам на основании их наименования, там,

где было возможно, давались параметры и специфические особенности отдельных типов.

Как показывают 150—200 инвентарных книг, использованных при написании данной статьи, шипковые ружья следует считать основным оружием защиты крепостей. Из всего другого огнестрельного оружия почти во всех крепостях в самом большом количестве имелись именно они. В крепостях, огороженных невысоким, частоколом, шипковые ружья составляли основную силу обороны.

Наряду с разнообразностью применения, дешевизна, простота в обращении и высокая эффективность ружей такого типа обеспечили им наибольшую распространенность и популярность.

József Kelenik

HAKENBÜCHSEN IN UNGARNS INVENTAREN AUS DEM 16. JAHRHUNDERT

Probleme der Terminologie

Resümee

Bei den ungarischen Burgkämpfen im 16. Jahrhundert spielten die Feuerwaffen eine wichtige Rolle. Unter ihnen waren die in den Burginventaren am häufigsten erwähnten und in gr. 3ter Anzahl angegeben Hakenbüchsen von besonders großer Bedeutung.

Dem Wandel der europäischen Kriegführung — der immer schnelleren Verbreitung der Feuerwaffen — folgte auch der Wandel der Waffenterminologie. Laut der Quellen vollzog sich dieser Prozeß auch in Ungarn.

In unserer Abhandlung versuchten wir die Unsicherheiten in der lateinischsprachigen Waffenterminologie zu beleuchten. Durch den Vergleich der lateinischen, deutschen und ungarischen Inventare haben wir die richtigen Hakenbüchsen und jene Waffen voneinander getrennt, die irrtümlicherweise oder infolge der Unsicherheiten in der Terminologie als Hakenbüchsen bezeichnet wurden.

Die Hakenbüchsen ordneten wir aufgrund ihrer Bezeichnungen in Gruppen und — wo es möglich war — umrissen wir die Merkmale und Besonderheiten der einzelnen Typen.

Laut der Zeugenschaft der zu der Abhandlung benutzten 150—200 Inventare sind die Hakenbüchsen für die wichtigsten Waffen der Burgverteidigung zu halten, denn unter den Feuerwaffen waren sie in jeder Festung in größter Anzahl vertreten und in den kleineren Planken stellten sie die Hauptkraft der Verteidigung dar.

Außer der vielfeltigen Anwendungsmöglichkeit wurden diese Waffen wegen ihrer Billigkeit, Einfachheit und ihres guten Wirkungsgrades beliebt und allgemein.